

Groen verzet en de Sint Pietersberg in het begin van de twintigste eeuw.

Begeleider:
Prof. Dr. Ernst Homburg

Michel Lemaire
ID 6005873
MARBLE/Bachelorscriptie
Woorden: 15500

Inhoud:

Inleiding

1. Het milieu van het Fin de siècle - De vooroorlogse natuurbeweging en historische context

1.1 paradigma verschuiving

1.2 Rook en Romantiek

1.3 Facetten van natuurbeleving

1.3.1 Natuurwetenschappelijke beleving

1.3.2 Esthetische beleving

1.3.3 Historische beleving

1.3.4 Nationalistische beleving en identiteit

1.3.5 Geestelijke beleving

1.3.6 Hygiënische beleving

1.4 De geïnstitutionaliseerde natuurbeweging

1.5 Conclusie

2. Berg van licht en de duister - Beleving van de Sint Pietersberg

2.1 “Een beroemde berg”

2.2 De natuurwetenschappen en de Sint Pietersberg

2.3 Esthetische beleving van Sint Pietersberg

2.4 Historische beleving van de berg

2.5 Het gangenstelsel

2.6 Conclusie

3. Afgraving van de Pietersberg – Ontginning van ruwe mergel te Sint Pieter in de eerste helft van de twintigste eeuw

3.1 “Mergelkoorts”

3.2 Een Belgische maatschappij

3.3 De komst van een fabriek en de oprichting van de ENCI

3.4 Conclusie

4. Groen verzet – Weerstand tegen de afgraving in de eerste helft van de twintigste eeuw

4.1 Acties van de natuurbeweging

4.2 De pen als wapen

4.2.1 Krachtmachines

4.2.2 Verlies van wetenschappelijke waarde

4.2.3 Natuurschoon en ontsiering

4.2.4 Historisch erfgoed

4.2.5 nationalisme

4.2.6 Hygiënische bezwaren

4.2.7 Geestelijk bezwaren

4.3 reactie CBR/ENCI en Politiek

4.4 het debat eind jaren dertig en ten tijden van de bezetting

5. Conclusie

6. Bronnen

Inleiding

Vaak wordt aangenomen dat de milieubeweging een product van eind jaren zestig en de jaren zeventig is. Vegetarisme, leven in een zelfvoorzienende commune, demonstraties tegen kernenergie en een baanbrekend rapport over de teloorgang van een leefbare planeet (Club van Rome) zijn typische elementen van de protestjaren. Een tijd waarin hippies en zelfbewuste jongeren zich zorgen maken over waar het heen gaat met de kapitalistische samenleving die puur lijkt te draaien op economische groei. Toch kennen dit soort groene zorgen een veel langere geschiedenis. Om maar eens iets te noemen: Malthus wijst in 1798 al op de grenzen van onze aarde met betrekking tot de welvaarts- en bevolkingsgroei, terwijl Goethe in het begin van de negentiende eeuw wijst op de negatieve klimaatsverandering en het verdwijnen van dier en plantensoorten door toedoen van de mens. Al in 1894 vindt de oprichting plaats van de Nederlandsche Vegetariërs-Bond en in 1905 wordt de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten opgericht¹.

Ondanks het met regelmaat heersende beeld over de opkomst van een milieubewust geweten in onze samenleving, is er zeker het nodige onderzoek verricht naar de vooroorlogse natuurbeweging. Net zo vaak echter wordt in publicaties over natuur en milieubewegingen deze periode flink te kort gedaan. Oude natuurliefhebbers worden afgedaan als zweverige (en occulte) Romantic² of men volstaat met de melding dat er voor de oorlog ook al enige lieden waren die zich zorgen maakten over natuur en milieu, om zonder al te veel uitwijding met de lezer een sprong naar de jaren zeventig te maken. Bijvoorbeeld in een bekend boekje van politica Jacqueline Cramer, *De Groene Golf*, over de geschiedenis en toekomst van de Nederlandse milieubeweging. Anderhalve pagina wijdt zij aan de vooroorlogse vormen van milieuactivisme en stelt dat “het aantal verontruste wetenschappers dat zich reeds in een vroeg stadium over de ernst van de milieuproblematiek uitsprak (...) nog zeer beperkt” was³.

Binnen het kader van het MARBLE onderzoek naar de Sint Pietersberg - waarin deze scriptie ook tot stand is gekomen - heeft tevens de nadruk gelegen op de

¹ Malthus (1798) An essay on the principle of population; Kennedy & Ryan (2003); http://nl.wikipedia.org/wiki/Nederlandsche_Vegetariërsbond; Coesèl, Schaminée & van Duuren (2007)

² Een voorbeeld hiervan vind men in Evenhuis (1964), p.297

³ Cramer (1990[1989]) p.21

naoorlogse periode wanneer het het milieudebat betrof. Hoewel Wietske van der Want al een historisch overzicht geeft van de Nederlandse natuurorganisaties vanaf de 18de eeuw en Melissa Absil tot een kritische nuancering komt van de theorie van historicus Ronald Inglehart die eenzelfde beeld schetst als het hierboven genoemde voorbeeld van mevrouw Cramer, gebruiken beiden geen empirisch materiaal van voor de Tweede Wereldoorlog⁴.

Voor deze scriptie ligt dan ook de uitdaging in het geven van een beeld van de natuurbeweging en beleving tot plusminus 1945 en hoe zich deze op lokaal niveau verhoudt tot de geïndustrialiseerde ontginning van ruwe mergel op de Sint Pietersberg en de komst van een cementfabriek. De nadruk van deze scriptie zal meer liggen op het tot uiting komen van die zeer specifieke natuurbeleving dan een waterdicht historisch overzicht van de acties en organisaties die betrokken waren bij de natuurbeweging. Het aantal concrete acties tegen de afgraving van de Sint Pietersberg is, hoewel zij zeker aan bod zullen komen, tijdens dit onderzoek ook enigszins beperkt gebleken. Het aantal verontruste en ronduit verontwaardigde reacties in de pers en bladen daarentegen zijn overweldigend. Zij getuigen voor het merendeel van een sterke innerlijke beleving van natuur en landschap. Hier en daar wordt ook al gewag gemaakt van milieuaspecten als fijnstof en verminderde vruchtbaarheid van akkers, die wij eerder geneigd zijn om als modern te bestempelen.

De scriptie is tot stand gekomen vanuit een cultuurwetenschappelijk perspectief, dat wil zeggen dat het thema op een multidisciplinaire wijze benaderd en beschreven is.

Empirisch bronnen onderzoek in het ENCI-archief is afgewisseld met literatuur onderzoek en het bestuderen van krantenberichten, zo zijn louter historische weergaves afgewisseld met interpretaties van kunst en retorische analyses van het debat in de pers.

In het eerste hoofdstuk geef ik een historische context waarin de natuurbeleving en beweging van eind negentiende en begin twintigste eeuw is ontstaan, vervolgt met een analyse van deze natuurbeleving en tot slot een beknopte weergave van de geïnstitutionaliseerde natuurbeweging van Nederland en Limburg. De scriptie vervolgt met de casestudy naar de Sint Pietersberg. Allereerst wordt de algemene beleving van de Sint Pietersberg aan het eind van de negentiende en het begin van twintigste eeuw als

⁴ Absil (2009); van der Wandt (2010)

natuur en landschapselement onder de loep genomen. In het daarop volgende hoofdstuk volgt een historische beschrijving van de mergelontginning op de Sint-Pietersberg vanaf 1900 tot de tweede wereldoorlog. Daarna worden de reacties bekeken van de Nederlandse bevolking op de geïndustrialiseerde afgraving van de berg, waarbij een belangrijke rol is weggelegd voor de retorische analyse van het debat in de Limburger Koerier, die fungeert als een soort kijkraam van wat gepubliceerd wordt in de landelijke dagbladen en correspondentie tussen organisaties als de afgraver zelf, natuurorganisaties en politiek worden uitgewisseld. Op die wijze probeert deze scriptie enig inzicht te verschaffen in de natuurbeleving van de vroeg twintigste eeuw en de waarde die gehecht wordt aan de Sint Pietersberg in het bijzonder.

1. Het milieu van het Fin de siècle - De vooroorlogse natuurbeweging en historische context

In dit hoofdstuk bespreek ik een aantal elementen die samen bijdragen aan een specifieke natuurbeleving van het eind van de negentiende eeuw en tot en met de eerste helft van de twintigste eeuw. Ze houden sterk verband met ontwikkelingen in de voorgaande periode die dan ook kort belicht zullen worden.

1.1 Paradigma verschuiving

Wanneer men een bepaalde ontwikkeling in de geschiedenis probeert te traceren, kan men vaak zo ver terug in tijd gaan als men wil. Een moeilijkheid die zich telkens opnieuw aandient. Zo zal er altijd in de een of andere vorm sprake zijn geweest van een ‘natuurgevoel’, merkte de socioloog Sjoerd Hofstra terecht op in een lezing voor de ‘Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland’ in 1943⁵. Om het met ‘natuur’ doordrenkte culturele milieu van het einde van de negentiende eeuw en de eerste helft van twintigste eeuw te analyseren, zullen we ons toch kort op dit dun ijs moeten begeven⁶. Het fundament voor een hernieuwde natuurwaardering wordt namelijk grofweg gelegd met de aanvang van de Renaissance en de daarop volgende Verlichtingsperiode. Een constatering waarmee ook Hofstra zijn lezing vervolgt: “anders wordt het (...) in de renaissance, wanneer met het opkomen van een nieuw wereldbeeld ook de vreugde over het natuurschoon opener en wijder wordt. En in de eeuwen die nu volgen, komt, mede onder den invloed van allerlei sociale factoren, zooals de verdere ontwikkeling der natuurwetenschap en ontdekkingsreizen, het natuurgevoel tot steeds breder ontplooiing.”⁷

Bij de renaissance is er sprake van een ‘herleving’ van een cultuurperiode uit het verleden, om precies te zijn de ‘klassieke oudheid’: het *voorchristelijke* verleden wordt herontdekt, en vooral herwaardeerd.

De zeventiende-eeuwse ‘natuurfilosofie’ waaruit de natuurwetenschappen zullen groeien, richt haar blik opnieuw op de aarde, een ontwikkeling die ongetwijfeld mede

⁵ Hofstra (1945) pp. 9-15

⁶ Van der Windt acht het eveneens noodzakelijk om enige aandacht te besteden aan de voorliggende eeuwen om het ontstaan van de natuurbeschermingsbeweging te kunnen begrijpen. (1995) p. 25

⁷ Hofstra (1945) p.12

aangezet is door de bestuderingen van verre oorden en hun curiositeiten, zoals Hofstra zijdelings suggereert. Het gevolg van dit soort ontwikkelingen is een geleidelijke afwending van het transcendente wereldbeeld zoals ingegeven door het christendom. Dit weliswaar abstracte gegeven, dat de optelsom is van tal van concrete ontwikkelingen, is een noodzakelijke voorwaarde geweest voor de herwaardering van de natuur.

Een ander opmerkelijk gegeven dat wij gedurende de gehele ontwikkeling van de natuurbeweging zullen tegenkomen is een paradox die ontstaat met het ‘verlichte’ denken over de natuur. Enerzijds ontstaan er de middelen om de natuur daadwerkelijk naar onze hand te zetten en anderzijds ontstaat er een (hernieuwd) besef van onze afhankelijkheid van de natuur. Er zijn denkers als Bacon die spreken over het domineren van de Natuur door de mens, terwijl andere denkers als Rousseau juist zoeken naar wegen om de Natuur (of het ‘Natuurlijke’) opnieuw te implementeren in ons bestaan.

1.2 Rook en Romantiek

Met de in hoog tempo verbrede kennis tot het naar de hand zetten van de natuurlijke elementen, komt ook de toepassing van deze kennis tot ontplooiing. De komst van technieken als stoommachines en hoogovens luidt de eerste industriële revolutie in die plaats heeft aan het eind van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw. Er ontstaan fabrieken die veel mensen van het platteland naar de stad lokken. De ontstane afstand tussen mens en natuur wordt zichtbaar. De urbanisering en industrialisatie roepen weerstand op, er tekent zich voor het eerst een werkelijke tegenbeweging af: de Romantische beweging.

De Romantiek is echter uitgegroeid tot een waar container begrip, wat niet zo vreemd is wanneer blijkt dat een sluitende definitie van deze stroming (of periode?) zo goed als onmogelijk is⁸. Maarten Doorman wil zich in zijn boek de *Romantische Orde* dan ook niet wagen aan een definitie, maar hij omschrijft wel enkele “grondtrekken” van de Romantiek, zoals de opkomst van de verbeelding, het organische denken, de notie van originaliteit, aandacht voor het gevoel en bewondering voor de natuur⁹. Hoewel ‘de natuur’ en ‘het natuurlijke’, zoals ook uit de bovenstaande opsomming

⁸ Doorman (2004) pp. 13-17

⁹ Doorman (2004) p.17

blijkt, volgens Doorman het “merg en been” vormen van de Romantiek, ligt hier geenszins de focus van zijn boek¹⁰. Zijn doel is het aantonen van een gecontinueerde voortzetting van de Romantische beweging tot in de huidige tijd, hij richt zich daarbij vooral op zaken rondom identiteit en zingeving. Dat dit ook geldt voor de verinnerlijkte natuurbeleving, is terug te zien in tal van cultuuruitingen (met dien verstande dat de romantische beleving van landschap en natuur met de Tweede Wereldoorlog een flinke deuk zal oplopen, zo niet tot een einde komt).

Wanneer we een icoon uit de negentiende-eeuwse Romantische kunststroming en een van de vroeg twintigste eeuw naast elkaar leggen, wordt deze overeenkomst visueel. Kasper David Friedrich schildert tussen 1808 en 1810 een baanbrekend schilderij *Der Mönch am Meer*”.

Het stelt een monnik voor die met zijn rug naar de aanschouwer staat en uitkijkt over een donkere zee en wolkenmassa die in een soort eindeloosheid aan weerszijden het beeld uitloopt en ver boven de monnik uittoornt. De monnik is een spiritueel figuur, hij kijkt in een overpeinzende houding over het landschap uit. De figuur is nietig tegenover de elementen op het doek, maar lijkt zich desalniettemin vol bezinning bloot te stellen aan deze wildernis. De mens staat hier niet langer boven de natuur. Wanneer we dit naast een schilderij uit 1923 van de wellicht in zijn tijd bekendste kunstenaar en

¹⁰ Doorman (2004) p.18

illustrator Alphonse Mucha leggen, zien we dat deze (spirituele) overgave aan de natuur alleen maar verder is uitgewerkt. Er bevindt zich een *vrouw in de wildernis*, zoals ook de titel luidt van het doek, die haar ogen sluit en het gezicht net als de palmen van haar handen naar boven heft. Ook hier is geen ander teken van menselijke activiteit en domineert een haast eenvormige lucht en aarde het doek. Links kijkt een roedel wolven toe en pal boven haar hoofd staat een heldere ster die een groter geheel suggereert. De mens maakt zich hier op zeer letterlijke wijze ondergeschikt aan de wildernis en geeft zich vol overgave over aan deze bestemming.

Mucha maakt deel uit van de Art-Nouveau, een overwegend decoratieve kunststroming die vanaf het eind van de 19de eeuw tot in de jaren dertig zeer populair is en aanverwante stromingen kent in haast alle Westerse landen. Het belangrijkste kenmerk is de versiering van zowel luxe objecten tot de meest banale huishoudelijke voorwerpen met golvende en krullende natuurmotieven. Een “verlangen voor de kromme lijn tegenover de rechte” in de woorden van Doorman¹¹, als een uiting van wantrouwen tegenover het rationele, veelal versterkt met het nodige symbolisme gesprokkeld uit antieke natuurreligies.

Dat de drang naar implementatie en vereenzelviging met de natuur gebleven is tot in het begin van twintigste eeuw, is niet verwonderlijk. De industrialisering kent aan

¹¹ Doorman (2004) p. 12

het eind van de negentiende eeuw tot plusminus de eerste wereldoorlog een heropleving, of beter gezegd intensivering. De tweede industriële revolutie kenmerkt zich door schaalvergroting, massaproductie en nieuwe chemische toepassingen. In Nederland lijken deze golfbewegingen zich wat trager over het land te verspreiden¹². Vanaf 1900 begint ook Zuid-Limburg te verstedelijken rond de mijngebieden¹³ en vanaf 1921 neemt tevens de kalksteenwinning bij Maastricht industriële vormen aan zoals ik later zal bespreken. Een andere vorm van modernisering in het landschap waar heel Nederland dan in groeiende mate mee te maken krijgt, is de ontginning van ‘woeste gronden’. Vanaf het eind van de negentiende eeuw worden grote delen grond ontgonnen en rechtgetrokken voor de landbouw. Er ontstaan grote ontginningsbedrijven als de Heidemij in 1888 en de Grontmij in 1915. ‘Ruimtelijke ordening’, de komst van prikkeldraad, ruilverkaveling en bezwering van de crisis in de jaren dertig doormiddel van werkverschaffing in nieuwe ontginningsprojecten, dragen bij tot verdere rationalisering van het Nederlandse landschap.¹⁴ De ontginning van het Beekberger Woud bijvoorbeeld, in 1880, laat de natuurliefhebbers niet onberoerd. Frederik van Eeden, een pionier van de Nederlandse natuurbeweging reageerde als volgt: “Dit bosch had als monument van de voormalige natuur van ons land niet minder waarde dan oude gebouwen voor de geschiedenis der vaderlandsche kunst”.¹⁵

1.3 Facetten van natuurbeleving

Hoewel de echte wildernis in de twintigste eeuw ver te zoeken is, blijft de behoefte aan een zekere ‘wildernisbeleving’ bestaan: een zo puur mogelijke beleving van het landschap en natuur. Het blijkt een diepgewortelde behoefte, die uitloopt in een woud van belevingsaspecten. In van Eedens verzuchting over het verlies van het Beekbergerwoud zit een greep uit deze verschillende aspecten ingesloten, zoals het ‘monumentale’ dat hij noemt, het beleven van de natuur als een verbinding met de historie. Hij spreekt van de ‘vaderlandsche’ natuur en historie, waarmee hij de natuur als een richtingaanwijzer voor nationale identiteit neerzet en tot slot de vergelijking met de kunst, die evenmin een onbekende is voor de beleving en interpretatie van de natuur in negentiende en vroeg twintigste eeuw, waarbij de esthetische kwaliteiten van

¹² van der Windt (1995) p. 39

¹³ de Pater en Renes in Lemaire en Kolen (1999) p. 202

¹⁴ de Pater en Renes in Lemaire en Koolen (1999) pp. 203-205

¹⁵ Geciteerd in Coesèl, Schaminée & van Duuren (2007) p. 44

een landschap tot eenzelfde beroering van de ziel kunnen leiden als een kunstwerk. Een sensatie die door de Romantische filosoof Edmond Burke geanalyseerd werd als de ervaring van het ‘sublieme’¹⁶.

De in het voorbeeld geschetste gelaagdheid van de vooroorlogse natuurbeleving komt ook aan de orde in een proefschrift van dr. Henny van der Windt: *En dan: wat is natuur nog in dit land* (1995). Hierin wordt een grondige weergave gegeven van de Nederlandse natuur- en milieubeweging vanaf 1880. Van der Windt hanteert in zijn boek voor de nieuwe beleving van de natuur een begrip van de milieuhistoricus Donald Worster, de zogenaamde ‘arcadische natuurhouding’. Deze veronderstelt een bescheiden houding tegenover de natuur die eigenlijk tot stand komt vanuit een variëteit aan achtergronden zoals de theologie, biologie, filosofie en kunst.¹⁷ Van der Windt ziet deze natuuropvattingen in de late decennia van de negentiende eeuw steeds meer bij elkaar komen, waarna deze voor ieder land of ‘denkcollectief’ zullen culmineren in een specifieke waardering van natuur. Voor Nederland komt dit in zijn analyse neer op een natuurbeweging of –bescherming, die zich van af het begin van de twintigste eeuw nadrukkelijk richt op ‘merkwaardigheden’, hetgeen tenslotte tastbaar wordt in de oprichting van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in 1905.

In mijn analyse van de vroeg twintigste-eeuwse natuurbeweging ga ik echter niet uit van een dergelijke afbakening. In deze casestudy zal namelijk blijken dat veel van de argumenten die van der Windt naar de achtergrond verwijst¹⁸, nog steeds de inhoudelijke argumenten en onderliggende sentimenten zijn, die maken dat de afgraving van de Sint Pietersberg in de jaren twintig en dertig voor veel beroering zorgt. In die zin kan gesproken worden van een continuering van een gemêleerde natuurbeleving en –beweging, die gezien kan worden als een voortzetting van denkbeelden van de Romantische beweging enerzijds en anderzijds constructies die voortkomen uit het ‘verlichte’ denken over de natuur met een wetenschappelijke inslag.

Bewust van de beperkingen die een analyseren - uithalen - van de natuurbeleving evenzeer met zich mee zullen brengen als een afkaderen hiervan, heb ik geprobeerd de belangrijkste van deze aspecten in kaart te brengen en deze kort

¹⁶ Toman (2008) p.16

¹⁷ van der Windt (1995) p.26

¹⁸ van der Windt (1995) pp.61-62

hieronder uitgewerkt. Zij zullen een leidraad vormen voor de verdere analyse van het Pietersberg-debat en de waarde die natuurliefhebbers in het begin van de twintigste eeuw hechtten aan de Sint Pietersberg.

1.3.1 Natuurwetenschappelijke beleving

Ondanks de veelvuldig voorkomende aversie tegen vormen van rationalisering en industriële modernisering, blijft de wetenschap op allerlei manieren een prominente rol spelen in de waardering en beleving van de natuur. Zo wordt de Vereniging Natuurmonumenten, die de belangrijkste natuurbeschermingsorganisatie van Nederland zal worden, voornamelijk gedragen door een natuurwetenschappelijke basis. Bij het opzetten van de ontwerpstatuten waarmee de bioloog Ritzema Bos is belast, laat hij optekenen dat “de wetenschap” een prominente rol dient in te nemen bij de vereniging: de directeur moet een man van de wetenschap zijn en de drie overige bestuursleden moeten de biologie, geografie of geologie en archeologie vertegenwoordigen.¹⁹

De bestudering van de natuur vormt de basis van veel van de natuurorganisaties die van af de late negentiende eeuw ontstaan. Deze organisaties bestaan veelal uit goeie burgers die er met regelmaat op uittrekken voor de bestudering van de natuur in het veld en elkaar onderhouden met lezingen en het maken van korte publicaties. Het verdwijnen van studie gebieden is een belangrijke reden voor de opkomst van de bescherming van de natuur en bevordert de uitwisseling van kennis tussen professionele wetenschappers en gefortuneerde amateurs die op elkaar zijn aangewezen²⁰. Soortenonderzoek, de fysiologie van planten en dieren, maar ook het idee van een natuurlijk evenwicht zijn thema's van de natuurstudie. Volgens van der Windt wordt dit laatste vooral gestimuleerd door de centrale rol die vogels binnen de natuurstudie innemen; zij worden gezien als nuttige dieren die schadelijke insectenpopulaties in toom houden en eind negentiende eeuw zelfs aanleiding zijn tot de ‘Wet tot bescherming van diersoorten, nuttig voor Landbouw of Houtteelt’.²¹ Er kan echter ook gedacht worden aan bredere theorieontwikkelingen die bijdragen aan een zogenaamde arcadische natuurhouding, zoals de invloedrijke Evolutietheorie van bioloog Darwin,

¹⁹ van der Windt (1995) p.56

²⁰ van der Windt (1995) pp.62-63

²¹ van der Windt (1995) pp. 37-38, 44

die op haar beurt de mens stimuleert om zichzelf te zien als onderdeel van de natuurlijke wereld om hem heen.

1.3.2 Esthetische Beleving

Vanaf de zeventiende eeuw gaat het landschap een prominente rol spelen in de schilderkunst. Symbolistische schilders uit de romantiek en het begin van twintigste eeuw proberen een stap verder te gaan door een ‘natuurgevoel’ in hun werk te leggen. Negentiende-eeuwse impressionisten en groepen als de Haagse School, die zich houden bij de weergave van het landschap, trekken net als de veldbiologen naar buiten om het landschap vanuit directe observatie vast te leggen op het doek²². Het zijn ontwikkelingen die mogelijk hebben bijgedragen aan het gewicht dat komt te liggen bij de esthetische ervaring van de natuur. De ‘esthetische kwaliteiten’ en ‘schilderachtige’ omschrijvingen van natuur en landschap vormen een veelvuldig gebruikt gereedschap in de dialectiek die ontstaat rond debatten van natuurbescherming. De liefde voor dit soort landschapskwaliteiten wordt gekoppeld aan een gewenst beschavingspeil die als het ware geen ontwikkelde geest onberoerd kunnen laten.

1.3.3 Historische beleving

Niet alleen de natuur als zijnde zaken als het planten en dierenleven staan in de belangstelling, ook het verleden is sinds de zeventiende eeuw een onderwerp van inspiratie en onderzoek geworden. In de negentiende eeuw is de interesse in archeologie dusdanig dat ook de belangstelling toeneemt voor landschapselementen die herinneren aan het verleden dicht bij huis. Deze ontwikkeling gaat gepaard met de weerstand die in de stad ontstaat - waar de vroege natuurliefhebbers vooral resideerden -, tegen de verpaupering van buurten en de afbraak van historische gebouwen voor meer rationelere toepassingen van het gebied²³. Het idee van een ‘natuurmonument’ lijkt hier mee gekoppeld, zoals ook bleek uit het citaat van van Eeden die vindt dat dezelfde waarde gehecht kan worden aan natuurgebieden als aan oude gebouwen die representatief zijn voor de vaderlandse kunst en historie.

De archeologie speelt in de historische waardering van natuur een belangrijke rol. Zij focust zich vooral op voorchristelijke culturen die zonder uitzondering

²² Coesèl, van Duuren & Schaminée (2007) p.11

²³ Kolen & Lemaire (1999) pp.368-369

natuurreligieus van achtergrond zijn. In Zuid-Limburg zijn in de jaren twintig en dertig de arts Beckers en zijn zoon twee actieve archeologen. Zij legden bijvoorbeeld enkele grafheuvels bloot uit de Keltische bronstijd, boven op de maashelling nabij Grondsveld dat aan de overzijde van de Sint Pietersberg ligt. Het waren de tot dan toe grootste grafheuvels uit bronstijd die in Nederland bekend waren²⁴. De Germaanse en Keltische culturen inspireren vroege natuurliefhebbers zoals van Eeden. Het beeld dat zij zich van hun voorvaderen vormen, sluit aan op het romantische idee van een ‘Noble Savage’ die in harmonie leeft met de natuur. De archeologie (en antropologie) brengt zodoende een stukje vroege milieuethiek tot stand en verbindt een morele connotatie met de natuurliefhebberij. De wilde natuur op zichzelf vormt door deze beeldvorming eveneens een tastbare herinnering aan het verleden, dat was tenslotte het soort landschap waarin ook hun dappere voorvaders geleefd hadden²⁵.

Barend Wijnveld (1854). Het schilderij toont een bijeenkomst van Bataven in het bos.

²⁴ (Beckers & Beckers (1940) pp.163-176)

²⁵ Berkel (2006) pp. 600-601

1.3.4 Nationalistische beleving en identiteit

De koppeling van een nationale identiteit aan het landschap is eigenlijk nauwelijks los te zien van de historische beleving van natuur en landschap. Het vormde een terugkerend thema in lezingen tijdens het historisch congres gewijd aan het honderdjarig bestaan van Natuurmonumenten: “De opkomst van de moderne natuurbeleving in de negentiende eeuw was duidelijk afhankelijk van het toenemend historisch besef en de nieuwe waardering voor natuur en landschap bleek een vormend element te zijn in de nationale identiteit”²⁶, aldus de inleidende lezing van Klaas Berkel. Het nationalisme vormde vanaf de negentiende eeuw een wijdverbreide politiek-ideologische instelling, met het eindigen van de Tweede Wereldoorlog werd deze politiek-ideologische houding binnen West-Europa naar de taboesfeer verbannen. Het bovengenoemde Germaanse en Keltische erfgoed vormde een sterke inspiratiebron, er werden standbeelden opgericht die herinnerde aan verzetsstrijders die in opstand kwamen tegen de Romeinse overheerser. Zoals een beeld van Hermanus nabij het Duitse Teutoburger Wald in 1875 en in Tongeren in Belgisch Limburg een beeld van de Ebuuroonse stamleider Ambiorix. In Nederland ging men al vanaf de gouden eeuw prat op de vermeende Bataafse afkomst die onder leiding van Civilus dapper in opstand kwamen tegen de Romeinen. Van Koolen en Lemaire merken op dat binnen Nederland deze ontwikkeling van nationale identiteit eerder een regionaal karakter had, waarbij de Limburger dus zijn historische identiteit anders voorstelde dan de Drentenaar of een Noordeling uit de rivierdelta²⁷. Aan het karakteristieke landschap van iedere streek en daarin ingesloten historische ‘landmarks’ werd zodoende veel waarde gehecht.

1.3.4 Geestelijke beleving

Het esoterische aspect van de vooroorlogse natuurbeleving wordt vaak wat weggemoffeld, wellicht omdat we ons in een overwegend geseculariseerd tijdperk weinig kunnen identificeren met dit soort zaken. Eind negentiende en begin twintigste eeuw is echter een tijd waarin binnen de betere kringen volop geëxperimenteerd wordt met nieuwe levensvisies, ook op spiritueel gebied. De relatie met een mystieke beleving van

²⁶ Berkel (2006) p. 597

²⁷ Kolen & Lemaire (1999) p.369

de natuurlijke wereld blijft daarbij zelden ver weg. Een wereldleider als Churchill beoefent openlijk het Druïdisme en de opkomende Nazi partij dweept met een Germaansoccultisme²⁸. In het werk van kunstenaars als de eerder genoemde Mucha en tal van Duitse illustratoren en jugendstilkunstenaars wordt de mystieke natuurbeleving in beeld gebracht, waarbij veel gebruik gemaakt wordt van inheemse symbolen. De Duitse illustrator Fidus is hier een goed voorbeeld van die via zijn tekeningen en schilderijen zijn spirituele en naturalistische ideologieën probeert te vertolken²⁹.

Dit zijn de extremen, in een rooms-katholieke provincie als Limburg zou men hier minder mee geconfronteerd worden, toch herken je in het schrijven over Limburgse folklore en landschap de neiging die er is om deze op een mystieke manier te ervaren of bijvoorbeeld vanuit de ogen van heidense voorouders. Enkele voorbeelden hiervan komen we tegen in het volgend hoofdstuk over de beleving van de Pietersberg, zoals pastoor Jacobus Lenaerts die in 1898 *Limburgsche overleveringen uit heidendom* verwerkt tot een proza over bosgeesten en aardmannetjes, of de ervaringen van “grottenvorser” Willy Verster die het graag heeft over “die goddelijke natuur” en strooit met vergelijkingen met Egyptische tempels en “Dantische oorden”³⁰.

1.3.4 Hygiënische beleving

Samen met de industrialisering en urbanisering ontstonden ook nieuwe problemen, behoeftes en vragen rond (sociale) hygiëne en gezondheid. Als reactie ontstond al snel het idee dat mensen in hun woonomgeving voldoende ruimte en groen nodig hadden. In stedelijke gebieden werd nu ook aandacht besteed aan de indelingen van wijken, met aanleg van bloemenperken en parken geïnspireerd op de Engelse tuinbouw³¹. In Maastricht is de bouw van het Villapark aan de voet van de Sint Pietersberg daar een voorbeeld van.

De tegenpool van industrie en volle steden, de vrije en weidse natuur, werd in deze hoedanigheid plots een kader van wat gezond was en niet langer per definitie een bedreiging. Verpozing in de natuur werd gezien als gezond. Een stap verder dan een gezonde wandeling -waarvoor men zoals we zullen zien ook graag naar de Sint Pietersberg trok- ging wat je zou kunnen noemen een ‘reformbeweging’ met allerlei

²⁸ Green (2002) pp. 17, 170

²⁹ Wille (1925)

³⁰ Verster (n.b.) o.a. p. 105

³¹ van Schendelen in Kolen & Lemaire (1999) pp. 218, 221

nieuwe stromingen als vegetarisme, geheelonthouding van genotsmiddelen, gymnastiek, luchtbaden, zoonanbidding enzovoorts. Het naturisme dat tot doel had een natuurlijkere levenswijze te vinden, combineerde deze facetten (het naaktlopen was aanvankelijk nog secundair). Ook in Nederland ontstonden op dit gebied enkele groepen, niet vreemd van enige mystiek, en die net als de natuurbeschermers overgingen tot de aankoop van eigen gebieden natuur³².

1.4 De geïstitutionaliseerde natuurbeweging

Kenmerkend voor het eind van de negentiende eeuw is een golf van verenigingen die ontstaan, op het gebied van wetenschap, mystiek, kunst en niet in de laatste plaats op het gebied van natuurbeleving. Met het zich verder ontwikkelen van de natuurbeweging zet deze groei door tot in de eerste decennia van de twintigste eeuw. Het voert te ver voor deze scriptie om al deze verenigingen in kaart te brengen waarin als belangrijkste doel gesteld is de inhoudelijke en sociaal-psychologische beweegredenen in beeld te brengen tot verzet tegen aantasting van natuur en landschap, een beknopt overzicht van de ontwikkelingen mag echter niet ontbreken.

De Nederlandse natuurbeweging lijkt vooral sterk beïnvloed door Duitsland, maar ook met de Amerikaanse natuurbescherming was men bekend. Zo wordt de jonge van Eeden, de bekende schrijver, geïnspireerd door het boek *Walden* van Henry Thoreau - dat van grote invloed zou zijn op de aanleg van 'National Parks' in Amerika - om in 1898 onder dezelfde naam als het boek een commune op te richten waar mensen zelfvoorzienend kunnen leven van kleinschalige landbouw. Terwijl zijn vader van Eeden sr. vooral trekt naar de Duitse schrijvers, die voor Nederland een begrippenapparaat introduceren zoals het 'Naturdenkmal' en het door de romanticus Rudorff geïntroduceerde 'Naturschutz' en 'Heimatschutz'.³³ Jac P. Thijssse en Eli Hijmans, die bevriend waren met van Eeden jr. en de oude van Eeden zagen als een groot voorbeeld, gebruiken in 1903 in hun tijdschrift *de Levende Natuur* voor het eerst de term 'natuurbescherming'. Thijssse geboren in 1865 in Maastricht en Heimans in 1861 te Zwolle, zullen een cruciale rol gaan spelen in de popularisering van de natuur in Nederland, doormiddel van hun tijdschrift, schoolboekjes, de bekende *Verkade Albums* en hun aandeel in het verenigingsleven; Heimans voornamelijk bij de

³² Evenhuis (1964) pp.297-298

³³ Coesèl, Schaminée & van Duuren (2007) p.42; van der Wandt (2010) p.12).

Nederlandse Natuurhistorische Vereniging en Thijssse bij de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten (Natuurmonumenten).³⁴

Het idee van bescherming van de natuur krijgt vooral momentum bij oprichting van de laatstgenoemde vereniging. Wanneer in 1904 het Naardermeer door Amsterdam dreigt te worden omgevormd tot stortplaats voor het stadsvuil komen vele natuurliefhebbers en verenigingen in beweging, mede door aanzet van Thijssse en Heimans³⁵. De gemeente trekt haar plannen in en zo blijkt protest zin te hebben. Kort daarop in 1905 wordt de vereniging Natuurmonumenten opgericht, waarna in 1906 het oorspronkelijke idee van Thijssse, de aankoop van het meer om het als natuurmonument veilig te stellen, door kan gaan. De bescherming van fauna heeft ondermeer in 1864 met de oprichting van de s' Gravenhaagsche Vereeniging tot Bescherming van Dieren en in 1899 in de oprichting van de Nederlandse Vereeniging tot Bescherming van Vogels een geïnstitutionaliseerde vorm gekregen³⁶. Verenigingen voor behoud tot historische monumenten zoals Bond Heemschut kwamen rond dezelfde periode tot opbloei. Natuurwetenschappelijke organisaties waren al veel langer in zwang, maar door specialisering binnen de wetenschappen kwamen ook hier eind negentiende en begin twintigste eeuw de nodige verenigingen bij.

Politiek gezien lijkt de invloed van de natuurbeweging niet heel groot te zijn. Slechts sporadisch zijn tekenen van belangenbehartiging voor natuur in de wetgeving te ontdekken: in 1880 is er de *Wet tot bescherming van diersoorten, nuttig voor Landbouw of Houtteelt* gevolgd in 1914 met de *Vogelwet*. Wanneer de Eerste Wereldoorlog in volle gang is, is Nederland sterk aangewezen op eigen grondstoffen en ontstaan tekorten. Een overmatige houtkap is een van de gevolgen, waarop de Nederlandse overheid reageert met een *Nood-Boschwet* in 1917. De wetgevingen dragen een sociaaleconomische ondertoon, van een echte natuurbeschermingswet komt het niet hoewel de koningin in haar troonrede van 1928 aangeeft dat het volk natuurbeschermingswet tegemoet zal kunnen zien, het zal echter nog 40 jaar duren voor een dergelijke wet er komt. Het Staatsbosbeheer is als overheidsinstelling iets vlijtiger in de natuurbescherming, hetgeen niet verwonderlijk is gezien de directeur van deze instelling, E. D. van Dissel, tevens bestuurslid is van Natuurmonumenten. Hij bekleed

³⁴ Coesèl, Schaminée & van Duuren (2007) p.13

³⁵ Coesèl, Schaminée & van Duuren (2007) p.107

³⁶ van der Windt (1995) p.44

deze functie van 1901 tot 1937, en zorgt voor het ontstaan van de eerste Nederlandse staatsnatuurmonumenten waarvan de Mui op Texel in 1908 de eerste is. Van Dissel draagt de boodschap uit dat de bossen niet alleen zijn voor de voorziening van hout maar ook ‘natuurschoon’, in 1929 vindt dit officieel gehoor en wordt de taak van Staatsbosbeheer uitgebreid met de bescherming van natuurschoon. In de jaren dertig worden de eerste nationale parken opgericht in de Veluwe.³⁷

Limburg en de regio Maastricht kent ook een netwerk verenigingen die aansluiten op de verschillende aspecten van de negentiende en vroeg twintigste-eeuwse natuurbeleving. Het prominentst aanwezig in Maastricht is het in 1910 opgerichte Natuurhistorisch Genootschap in Limburg. Zij besluiten een zelfstandige vereniging te vormen en geen onderdeel uit te maken van de Nederlandsche Natuurhistorische Vereniging. Als ereleden treden ook Thijssen en Heimans toe tot het genootschap. Een van de leden die er van begin bij is, is de hoofdredacteur van *Limburger Koerier*, de krant die een prominente rol zal spelen in het debat rond de afgraving van de Sint Pietersberg. Het genootschap richt bovendien een eigen museum op dat zal bijdragen aan de positie van het Genootschap binnen de gemeenschap³⁸. Verder zijn in Maastricht de Bond Heemschut en Stadsverfraaiing Maastricht actief die zich inzetten voor het esthetische en cultuurhistorische belangen van het landschap. Ook de ANWB en Natuurmonumenten zijn actief in de provincie.

1.5 Conclusie

De natuurbeleving van de vroeg twintigste eeuw is in vele opzichten een voortzetting van ontwikkelingen in de voorgaande eeuwen, opgebouwd uit verschillende aspecten en stromingen. Bij de romantische natuurbeleving is sprake van een verinnerlijking van de beleving van historie, natuur en landschap. Zij suggereert een verbondenheid, een opgaan in en een zeker spiritueel aspect. Zij gaat hand in hand met rationeel geconstrueerde natuurwaarden, uit de archeologie, biologie, geologie enzovoorts, waarmee de eerder aangegeven paradox zich verder manifesteert tot in de twintigste eeuw. De verschillende aspecten worden op hun beurt weer vertegenwoordigd in scala aan verenigingen. In de woorden van Hofstra, waarmee we dit hoofdstuk opende en die

³⁷ Coesèl, schaminée & van Duuren (2007) pp. 17, 102, 108, 164-165; van der Windt (1995) p.44

³⁸ Coesèl, schaminée & van Duuren (2007) pp. 172-173

immers zijn observaties in de betreffende decennia zelf kon doen: “In de twintigste eeuw, voorzoover wij die thans kunnen overzien, leven die tegenstrijdigheden voort, doch wel is nu, in den vorm van natuurbescherming en verwante stroomingen, de tegenstand tegen de vernielende krachten sterker geworden.”³⁹

2. **Berg van licht en de duister** - Beleving van de Sint Pietersberg

Het volgende hoofdstuk gaat over de manier waarop mensen de Sint Pietersberg beleefden, voorafgaand en tijdens de eerste afgravingen op de Sint Pietersberg. In het vorige hoofdstuk heb ik reeds proberen aan te tonen dat de natuurbeleving een complex geheel is, dat geldt eveneens voor de beleving van de Sint Pietersberg.

Er zijn niettemin enkele sterke tendensen te onderscheiden in deze veelzijdige beleving, die tevens de reden zijn dat de Sint Pietersberg voor de Nederlander van eind negentiende en begin twintigste eeuw een landschapselement van belang is. Na deze en de bekendheid van de berg kort in kaart te hebben gebracht, kijken we achtereenvolgens naar de betekenis voor de natuurwetenschappelijke wereld, esthetische waarden en de historische beleving van de berg, om tenslotte aan de hand van een diepere analyse van de beleving van het ondergrondse gangenstelsel meer vat te krijgen op de psychologische en voor het tijdperk kenmerkende mystieke beleving van dergelijke natuurhistorische landschapselementen. In de conclusie van dit hoofdstuk probeer ik deze losse elementen weer kort samen te brengen tot een geheel. Dit alles zal ons in een later stadium van dienst zijn om het verzet tegen de afgraving van de Pietersberg beter te begrijpen.

2.1 **“Een beroemde berg”**

De Sint Pietersberg is vanaf de 18de eeuw een veel beschreven en populaire reisbestemming geweest binnen Nederland.⁴⁰ Vooral het grottenstelsel heeft menigeen tot de verbeelding gesproken en geniet bovendien wereldwijde bekendheid door de vondst van een mosasaurus skelet in de achttiende eeuw. Willy Verster, zelf

³⁹ Hofstra (1943) p.14

⁴⁰ Everaarts (2010)

geproclameerd grottenexpert, noemt het stelsel van de Pietersberg in de jaren twintig de “Koningin der grotten”⁴¹.

Hoog bezoek blijft dan ook niet uit. In 1895 bezoeken de ‘Moeder-Koningin’ Emma en de jonge Koningin Wilhelmina het grottenstelsel waar zij onder veel ceremonieel rondgeleid worden⁴². In 1903 komt de inmiddels volwassen Koningin Wilhelmina opnieuw terug naar Maastricht voor een officieel bezoek. De grotten en de Sint Pietersberg staan ook dan op het programma. Dit keer op verzoek van de Koningin zonder geësceneerde aankleding en bonte verlichting, zodat zij het gangenstelsel in zijn ware gedaante kan ervaren⁴³. Dat de Sint Pietersberg een populaire bestemming is, blijkt ook uit de vele excursies van andere genootschappen die bij gelegenheid een bezoek brengen, zoals het Nederlands Taalcongres in 1910, een uitstap van Nederlandse legerofficieren of de Nederlandse Maatschappij ter bevordering der Pharmacie⁴⁴. In 1923 keert ook de voormalige Koningin Emma nogmaals terug naar de Sint Pietersberg voor een onaangekondigd bezoek. Haar gastheren besluiten ditmaal niet alleen de schone kanten van de Pietersberg onder haar aandacht te brengen, maar confronteren de majesteit ook met de geïndustrialiseerde afgraving van de Pietersberg die dan in volle gang is.⁴⁵

Als in 1922 de schaal van de gemoderniseerde afgraving duidelijk wordt, ontstaat er een kettingreactie aan publicaties in kranten en tijdschriften die hameren op het verlies van een belangrijk monument voor zowel “natuurvrienden en geleerden”⁴⁶. Het tijdschrift *de Levende Natuur*, van E. Heimans, J. Jaspers en J. P. Thijse, wijdt in 1923 naar aanleiding van de ontwikkelingen zelfs een heel nummer aan de Sint Pietersberg. Dit soort publicaties houdt aan in de jaren die volgen. Ir. D. C. Van Schaik schrijft in de jaren dertig een serie artikelen over de berg waarmee hij juist hamert op het monumentale belang van de Pietersberg. Hij spreekt van “een beroemde berg”, die haar bekendheid volgens hem vooral te danken heeft aan de ontstane grottenstelsels als gevolg van het blokbreken, en aan de bewogen militaire geschiedenis, waar het Fort

⁴¹ Verster (n.b.) p.107

⁴² *Rotterdamsch nieuwsblad* (1895, 22 mei)

⁴³ *Rotterdamsch nieuwsblad* (1903, 17 juli)

⁴⁴ *Limburger Koerier* (1910, 30 augustus); (1914, 22 april); (1905, 26 juli)

⁴⁵ *Het Vaderland* (1923, 06 oktober)

⁴⁶ De Sint Pietersberg (1923) p.2, *de Levende Natuur*

Sint Pieter een getuige van is⁴⁷.

Daarmee zijn in het kort een aantal zaken genoemd waarmee de Sint Pietersberg toch een tamelijke bekendheid genoot: Het natuurschoon, wetenschappelijke waarden, historie en het grottenstelsel.

2.2 De natuurwetenschappen en de Sint Pietersberg

De Sint Pietersberg is een plek die erg in trek is bij wetenschappelijke en semiwetenschappelijke gezelschappen van het Fin de Siècle. Het vergaren van kennis van de natuurlijke wereld is lange tijd een elitaire aangelegenheid geweest, waar pas na de tweede wereldoorlog duidelijke verandering in komt. Dit geldt zeer zeker voor het ondernemen van wetenschappelijke excursies, waar de Sint Pietersberg een tamelijke traditie in kent.⁴⁸ Sara Everaarts laat in haar scriptie *Zien in het Donker* de nodige leergierige reizigers de revue passeren die in de 18de en 19de eeuw een bezoek aan de berg brengen. Zij doen dit als onderdeel van hun zogenaamde ‘grand tour’, die de afronding vormt van hun educatie. Een traditie afkomstig uit de eeuw van de Verlichting.⁴⁹

Een dankbaar onderwerp voor onderzoeking tijdens deze tochten vormden de fossielen van ‘voorwereldlijke’ dieren, ingesloten in de mergellagen. Voor de paleontologie, het onderzoek naar gefossiliseerde flora en fauna, vormt de Sint Pietersberg daardoor een bijzondere plek. Fossielen uit de Pietersberg bevinden zich aan het begin van de twintigste eeuw o.a. op de paleontologische afdeling van het Tyler’s Museum in Haarlem⁵⁰ en in het in 1912 opgerichte museum van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg. Het beroemde skelet van de Mosasaurus is ondergebracht in Parijs. Wanneer de grootschalige afgraving van de Sint Pietersberg begint, is een van de belangrijkste punten die de gemeente onderhandeld de onvoorwaardelijke toegang van de Conservator van het Museum van Natuurlijke historie en de onmiddellijke melding van eventuele vondsten.

Nauw verwant met het paleontologisch onderzoek, dat in de Pietersberg immers kan bestaan door de aanwezigheid van de kalksteen, bestaande uit talloze opeengehoopte fossielen, is de geologie. De Sint Pietersberg neemt in dit onderzoek

⁴⁷ van Schaik. *Limburger Koerier* (1934, 13 oktober)

⁴⁸ *Limburger Koerier* (1925, 09 juni)

⁴⁹ Everaarts (2010) p.10

⁵⁰ De sociaaldemokraat (1913, 03 februari)

volgens het tijdschrift *De Levende Natuur* voor Nederland al sinds eeuwen een “eereplaats” in.⁵¹

En natuurlijk is er het biologisch veldonderzoek op de berg. Er wordt melding gedaan van zeldzame flora zoals een gele orchidee (*Orchis Pallens*) en voor het land nog onbekende of zeldzame diersoorten zoals de Grote Hazelmuis.⁵²

2.3 Esthetische beleving van de Sint Pietersberg

Opvallend voor de waardering van de natuur in de vroeg twintigste eeuw, is een focus op haar ‘esthetische’ kwaliteiten van landschappen. Om dit te illustreren nemen we nogmaals het speciale nummer van *de Levende Natuur* uit 1923 ter hand, waarin een met verve beschreven ‘Paaschwandeling’ over de Sint Pietersberg wordt gepubliceerd. De belevenis is in 1914 opgeschreven door de Eli Heimans, medeoprichter van het tijdschrift die echter in datzelfde jaar overlijdt. Het verslag laat zich lezen als de beschrijving van een schilderij:

“De holle weg, dien ik volgde naar het oude vervallen fort, dat daar zoo schilderachtig aan de Noordwestzijde oprijst, lag nog in donker. De bergrand zelf stond in een wazig licht, en de oude steenen van het fort brachten warme plekken in het groen van het nog heel korte gras.

Behalve de kastanjes stonden nog maar weinig boomen in blad; toch was er geen boom of hij had een tint te voegen bij het kleurenspeel (...). De olmen zagen zee-groen door hun vruchten; de sleedoorns grijs door het zwart van hun takken en het blauwwit van hun bloessem. De berken gaven het wit in streepen, de vlekken kwamen van de kersenboom in de verte; en vooral de pruimen, met dat fijne groenwit, dat iets van den tint van vlierbloesem heeft, werkten het groen van de weiden zo mooi op.”⁵³

Een belangrijk trekpleister voor na een dergelijke wandeling was het op de berg gelegen ‘Chalet’. Dit was een ontmoetingsplek voor de gegoede burgerij, de plek was zo bekend en geliefd vanwege het panoramische uitzicht over de Maasvallei. Het verdwijnen van de Chalet is een van de punten die de beschermers van de Pietersberg veel angst

⁵¹ De Sint Pietersberg (1923) p.2

⁵² De Sint Pietersberg, *de Levende Natuur* (1923) p.60; *Handelsblad* (1909, 22 november)

⁵³ Paaschwandeling, *de Levende Natuur* (1923) p.35

inboezemt. Het wil dan ook iets zeggen dat de mergel-exploiteur, het chalet laat afbreken en een eindje verderop, buiten schot van de afgraving, opnieuw laat opbouwen.⁵⁴

2.4 Historische beleving van de berg

Verspreid over de Sint Pietersberg vindt men allerlei historische landschapselementen, zoals oude hoeves, de kasteelruïne van Lichtenberg, het Fort Sint Pieter, resten van nederzettingen uit de ijzertijd en vroege middeleeuwen en de ingangen tot verschillende door de mens gemaakte grottenstelsels. De geschiedenis van deze sporen uit het verleden weerklonk aanvankelijk vooral in volksverhalen, zoals verhalen over het ‘roofslot’ op de Pietersberg, waarschijnlijk verwijzend naar de ruïne lichtenberg⁵⁵. Het toenemen van historische interesse ook op wetenschappelijk niveau, betekende dat de berg met hernieuwde interesse werd gezien.

In de archeologische discussie over de oudste bewoners van Nederland wordt ook de Sint Pietersberg bezocht door enkele onderzoekers. Dr. W. G. de Steen uit Haarlem begint in 1921 met een bevriend archeoloog een expeditie langs prehistorische vindplaatsen, met als startplaats zijn “geliefden Pietersberg”: “waar wij notabene in de eerste vijf minuten in een uienveldje onder aan den rotswand al dadelijk drie beslist „bewerkte” vuursteenenvonden. En denzelfden middag nog vonden wij een prachtig vuursteenmes van het Magdalenien-type van een twaalf centimeter lang wat ons de zekerheid verschafte, dat Limburg reeds in het oud steenen tijdperk door menschen moet zijn bewoond geweest.”⁵⁶

Onder andere van Schaïk brengt in de jaren dertig de latere geschiedenis in beeld over het blokbreken en de vele belegeringen van Maastricht van af de Pietersberg, een serie artikelen hierover wordt gepubliceerd en verschijnt later in boekvorm. In de grottenstelsels die toegankelijk zijn voor toeristen wordt gepronkt met handtekening die daar door beruchte veldheren als niemand minder dan Napoleon, eigenhandig op de muren zouden zijn gezet...

2.5 Het gangenstelsel

⁵⁴ Opstelling Museum Oud Sint Pieter

⁵⁵ Limburger Koerier (1923, 07 augustus)

⁵⁶ de Steen (1921, 2 augustus) p.2

Een belangrijk aspect in de beleving van de Sint Pietersberg is het ondergrondse gangenstelsel, welke, zoals we eerder konden lezen, door Willy Verster niet minder dan de “Koningin onder de grotten” werd genoemd. Een goede reden om deze nog eens apart te bekijken.

De grottenstelsels spreken velen tot de verbeelding en laten bij bezoekers een sterke indruk achter. Sara Everaarts maakt in haar scriptie over de ervaring van de gangenstelsels, een verwijzing naar het ‘archetypische’ karakter dat het onderaardse doolhof voor bezoekers door de eeuwen heeft gehad.⁵⁷ Het betekent dat het ondergrondse gangenstelsel een symbolische lading heeft die allerlei bewuste of onbewuste associaties losmaakt, zowel bij bezoekers en niet-bezoekers van de Sint Pietersberg.

Het onderaardse speelt een rol in tal van Limburgse sagen die ook dan nog volop worden doorgegeven, in publicaties en van mond tot mond. Een associatie die regelmatig terugkomt in de verhalen is een verwijzing naar een oeroude identiteit van de Limburgers, namelijk de voorchristelijke geschiedenis van Limburg. Een tijdperk dat bovendien zoals we gezien hebben op dat moment in belangstelling herleeft. Een bekende sage over de verdwijning der ‘Alvermannekes’ in Limburg, een soort aardmannetjes of gnomen, vertelt hoe de bevolking aanvankelijk in harmonie leefde met deze bewoners van het onderaardse. Hun onderaardse palijen en gangen doen in voorstelling niet veel onder voor de beschrijvingen van Tolkiens dwergenpaleizen:

“achter Wielands smidse verengt een nieuwe gang en leidt ons naar ander haachten, dieper krochten met hooger zuilen, breder bogen, naar weidscher , grootscher wonderzalen, zie! met een tooverglans doorgoten, die speelt op wand en krochtgewelven wi ’t milde maanlicht op het Peelven.”⁵⁸

Op de dag dat voor het eerst echter de Christelijke kerkklokken door de heuvels galmden, stortten hun onderaardse gewelven in en vluchtten de aardmannetjes hals over kop weg uit het Limburgse gebied⁵⁹. De sage over de verdwijning van de alvermannetjes symboliseert hoe het Christendom een nieuw tijdperk inluidde en de

⁵⁷ Everaarts (2010) p.21

⁵⁸ Lenaerts van Zonhoven (1899) p.8

⁵⁹ Dit is zoals het verhaal eindigt zoals opgetekend door Pierre Kemp ([1929] onbekend) p.106. Het verhaal van Lenaerts eindigt met eenzelfde strekking waarbij de komst van christelijke mensen de alvermannen of ‘Awlen’ de aftocht doet blazen.

mensen hun binding met het ‘aardse’ verloren; het heidens natuurgeloof verdween en werd ‘verdreven’ door het Christendom. Deze band met het aardse waarvoor in het Katholicisme weliswaar geen ruimte meer is, wordt bewaard in de volksverhalen en de mystieke associaties die opgeroepen worden bij een bezoek aan de berg. Bij het bezoek van de jonge Koningin Wilhelmina in 1895 aan het gangenstelsel van de Pietersberg, worden de Alvermannetjes ook ten tonele geroepen. De grotten zijn aangekleed met gekleurde lichten en verstoken voor het oog staan muzikanten opgesteld die met hun klanken de mysterieuze sfeer nog wat opvoeren. Een gang is ingericht als een soort kolenmijn, waar jonge mannen, verkleed met pijpen, een zwart gemaakt gezicht en lange baarden, in het gesteente hakken. Na enig ceremonieel stapt uit de omstanders een aardmannetje naar voren, het is de elf jarige Charles Schols, die de “Doorluchte Oranjespruit” namens de Vereeniging van vrienden van Kunst, Wetenschap en Letteren een prehistorisch geschenk aanbiedt⁶⁰.

De onderwereld is ook de wereld van het dodenrijk. Deze wordt verhaalt in tal van vertellingen over mensen die geen uitweg meer wisten te vinden wanneer zij eenmaal verloren waren in de doolhofachtige galerijen van de Pietersberg. In het gangenstelsel van Grotten Zonneberg is een muurschildering te vinden van vier monniken die je aankijken wanneer je hen passeert. De schildering is gemaakt ter nagedachtenis aan de monniken die geen uitweg meer vonden tijdens hun ondergrondse expeditie en aldaar stierven. Willy Verster waarschuwt eventueel nieuwsgierig geworden lezers in zijn boek op geheel eigen wijze: “laat u niet door de ‘grotsirene’ verleiden, want gij loopt gevaar, dat ze u nimmer loslaat.” Deze waarschuwing plaatst Verster vooral vanwege de schoonheid die hij ervaart bij een bezoek aan de grotten. Die schoonheid zit bevangen in een interessante paradox, want aangetrokken door de grotten, is het vooral de ervaring van het licht die diepe indruk op hem maakt: “Ziet gij ginds die lichte schemering, welke langzamerhand in helderheid toeneemt? Dat is het heerlijke, goddelijke daglicht, zelfs door den oude heer Heuts en den schrijver van dit boekje, ‘de beiden grottenvorschers’, steeds met onuitsprekelijke vreugde begroet”. In Carl Jungs theorie over ‘archetypen’ neemt de ervaring van dag en nacht voor de mens een belangrijke plaats in. Jung rekent dit soort ervaringen tot een “typische kernbeleving” van het “eeuwig weten van zonsondergang en wedergeboorte”; “Wij vinden ze in alle mythologieën, sprookjes, religieuze

⁶⁰ Rotterdamsch Nieuwsblad (1895, 22 mei)

overleveringen en mysteriën terug”⁶¹. In de woorden van Verster bij nadering van het daglicht na een lange ondergrondse tocht: “O! Hoe heerlijk is die goddelijke natuur, welke zich in al haar schoonheid ontplooit, en hoe beseffen wij thans, wat het zeggen wil: te leven!”⁶²

2.6 Conclusie

De Sint Pietersberg is aan het eind van de negentiende en begin twintigste eeuw een Nederlands stukje landschap dat in de belangstelling staat. Er wordt onderzoek gedaan naar natuur en historie. Mensen komen er samen, genieten van de esthetische kwaliteiten en laten het landschap met haar specifieke kenmerken tot hun verbeelding spreken. Er ontstaat een verinnerlijkte beleving die mede verder geconstrueerd wordt door onderzoek van wetenschappers maar verder reikt dan een objectieve benadering: mensen gaan zich in het landschap herkennen, zij delen een historische identiteit in het landschap en spiegelen zich aan de mystieke kwaliteiten van grotten, historie en natuurschoon. De poëtische Verster weet deze kwaliteiten van ‘het lieflijk groen’ tot en met natuurhistorische merkwaardigheden en het spirituele opnieuw prachtig samen te brengen: “En de geheimzinnige wereld van duisternis en eeuwige nacht ligt daar verleidelijk tusschen het liefelijke groen; onderaardsch rijk, waar de stilte heerscht oppermachtig, waar de merkwaardige overblijfselen van ante-diluviaansche monsters den slaap des doods sluimeren en mergellagen, en de steen spreekt van het geloof en de geschiedenis der volken.”⁶³

⁶¹ Jacobi ([1940] 2010) pp. 70-71

⁶² Verster (1923) pp. 105, 124, 125

⁶³ Verster (1923) p.104

3. De vroege afgravingen op de Sint Pietersberg

Al eeuwen lang werd er mergel gewonnen in het Zuid-Limburgse landschap en de Sint Pietersberg, voor de verrijking van landbouwgrond en voor de bouw. Vanaf de dertiende eeuw werd er diep onder de grond met man en macht gewerkt om grote blokken mergel te winnen die dienden als bouwstenen⁶⁴. Cement was niet nodig. Deze ambachtelijke industrie en het indrukwekkende doolhof welke het in de berg opleverde, sprak een ieder tot de verbeelding zoals beschreven. Maar de tijden veranderden en ook het pittoreske Limburg was niet vreemd van industrialisering.

Het blokbreken zou plaats maken voor de cementindustrie en het graven naar mergel verplaatste zich naar de oppervlakte. De komst van een grote cementmaatschappij in de jaren twintig uit België (CBR), die later de ENCI oprichtte, zou veel stof op doen waaien in natuur- en cultuurhistorieminnend Nederland.

3.1 “Mergelkoorts”

Voor dat het echter zo ver was, waren al enkele (kleine) maatschappijen enige tijd bezig met het winnen van mergel voor industriële doeleinden. De “Kalksteen-Groeve St. Pietersberg” prijst haar “zachte, zeer zuivere Kalksteen” aan voor de toepassing in onder andere suikerfabrieken, glasblazerijen en de fabricatie van steenkalk of stuifkalk⁶⁵. Het zijn deze vroege mergelentrepreneurs die voor het eerst op de Maastrichtse Sint Pietersberg experimenteren met moderne dagbouw. Enkele mergelexploitanten die hier in actief waren, voor de komst van de CBR-ENCI, zijn: Groeve St. Pieter, De St. Pietersberg en Mr. Crets-Straetmans - die volgens ENCI al vanaf 1899 afgravingen in de open lucht deed -, gevolgd door de Nationale Kalkmergel Exploitatie te Amsterdam. Een artikel uit het Limburgs Dagblad van 1918 vertelt dat er naast deze “grootte maatschappijen” nog diverse kleine ondernemingen actief zijn⁶⁶.

De exploitatie van ruwe mergel in Zuid-Limburg komt in de schijnwerpers te staan wanneer de Eerste Wereldoorlog in volle gang is en de toevoer van grondstoffen uit het buitenland afgesneden is, ook de toevoer van kalksteen. Begin 1917 maken

⁶⁴ Everaarts, 2010, p.5

⁶⁵ *Nieuwsblad van het Noorden* (01-03-1917) advertentie. p. 14).

⁶⁶ (St. Pieter. De kalkmergel-exploitatie, *Limburgs Dagblad*, 16-11-1918, artikel; De Pietersberg, *Limburger Koerier*, p.2, 19-06-1923, artikel; De St. Pietersberg en de exploitatie van mergelgroeven, 1924, brochure;

verscheidene Nederlandse kranten melding van een heuse “mergelkoorts” in Limburg ten gevolge van de oorlog.⁶⁷ De mergel, die bovendien geschikt bleek ter vervanging van verschillende andere grondstoffen, schoot in prijs flink omhoog, van 13,- gulden per ton in 1914 naar 120,- gulden in 1918⁶⁸. Het gevolg was dat er door heel Zuid-Limburg tal van kleine ontginningen begonnen, je had bovendien geen kapitaal nodig: “met een breekijzer, een spade en een kruiwagen kwam men al een heel eind”. Een bezorgde pers spreekt zich uit over landroof, onveilige toestanden, ondernemingen die na de oorlog niet meer levensvatbaar zouden zijn en verdwijning van de grotten en natuurschoon. Zij pleit voor een spoedige regulering van hogerhand.⁶⁹

De Nederlandse overheid toont ook enige interesse in de mogelijke winning van mergel en stuurt de Rijksopsporingsdienst voor delfstoffen op onderzoek uit. Uit een chemische analyse van de Zuid-Limburgse mergel komt zij tot de constatering dat de mergel vooral geschikt is voor de suiker- en glasindustrie. Voor de verwerking tot cement ontbeert het de Limburgse mergel volgens de onderzoekers aan de juiste chemische samenstelling. Hoewel er in Vijlen-Vaals al een cementfabriek gebruik maakt van Limburgse mergel, kan dit volgens de onderzoekers niet zonder extra toevoegingen gebeuren.⁷⁰ Inmenging van de overheid en grote investeerders bleef in die jaren uit.

Het karakter van de mergelwinning op de Sint-Pietersberg (en daarbuiten) is aanvankelijk erg versnipperd en experimenteel van aard. Toch ontbreekt het ondernemers niet aan wilskracht en inventiviteit. Enkele ontginners bundelen hun krachten in de oprichting van de “Bond van Mergel- en Kalksteen”⁷¹. De drie grote mergelexploitanten op de Sint Pietersberg, Groeve St. Pieter, De St. Pietersberg en de Nationale Kalkmergel Exploitatie te Amsterdam, experimenteren op het gebied van automatisering en proberen de afvoer van mergel te vergroten. ‘De Nationale’ probeert tot twee keer toe met de bouw van een door muren ondersteunde helling een vulstation vanaf de berg voor de schepen te bouwen. Groeve St. Pieter legt op de helling een rails

⁶⁷ *Nieuwsblad van Friesland* (27-02-1917) De mergelkoorts in Limburg; *Tilburgse Courant* (03-03-1917) De Mergelkoorts in Limburg.

⁶⁸ Heerding (1971) p.76

⁶⁹ *Nieuwsblad van Friesland* (27-02-1917) De mergelkoorts in Limburg

⁷⁰ *Algemeen Handelsblad* (20-03-1917) Geologisch Mijnbouwkundig Genootschap. Geologische sectie. p. 6

⁷¹ (De “Mergelkoorts” in Zuid-Limburg. *Algemeen Handelsblad*, Amsterdam, 07-03-1917, p. 5)

aan waarlangs met behulp van een locomotief de mergel van de berg wordt afgevoerd. Maar het moderne materieel blijkt nog niet opgewassen tegen het dragen van zulke zware lasten en er wordt weer omgebouwd tot een puur mechanisch systeem met een dubbelspoor waarbij de karretjes van het ene spoor omhoog worden getrokken wanneer op het andere spoor een volle lading naar onder zakt. De Groeve St. Pieter heeft grote plannen om een “luchtspoor” naar het kanaal aan te leggen vanaf haar groeve, nadat de plannen voor een spoorlijn door het aan de voet van de berg gelegen “Villawijk” zijn afgewezen. Trots maar toch weemoedig vertelt het krantenartikel van 16 november 1918 over bovenstaande ontwikkelingen en hoe de kalkmergel-maatschappijen met vallen en opstaan hun “kinderschoenen zowat ontgroeid zijn”:

“En zo zien we ons lief, landelijk plaatsje langzaam maar zeker verkeerren in een industriegebied, met al den aankleeve van dien.”⁷²

3.2 Een Belgische maatschappij

Het bovengenoemde artikel werd gepubliceerd vijf dagen na het tekenen van de wapenstilstand van 1918. Het wordt rustig rondom de mergelgroeves en het lijkt er zelfs op dat de doemdenkers over de economische levensvatbaarheid van deze in oorlogsjaren ontstane groeves, gelijk zullen krijgen. In april 1921 bericht de *Limburger Koerier* dat “het niet erg wil vlotten met de mergelgroeven” in Maastricht:

“De groeve langs den Cannerweg ligt, volgens mededeeling, reeds meer dan een maand stil, terwijl de groeve „St Pieter” weldra haar bedrijf zou stop zetten. De ontginning bij de ruïne Lichtenberg heeft reeds lang geleden geliquideerd en hare kostbare inrichting weggebroken.”

Alleen de N.V. Kalkmergelmij ST. Pietersberg aan de Westzijde blijft nog in productie. Het korte artikel onthult echter meer dan alleen het einde van de Maastrichtse groeven:

“Wanneer echter onze mededeelingen juist zijn, is tegen Mei tot aankoop van het terrein aldaar besloten door een Belgische maatschappij, die daar ter plaatse

⁷² (St. Pieter. Limburgsch dagblad, 16-11-1918, p.3)

grondstoffen wil vinden voor hare, bij Antwerpen liggende cementfabrieken.”⁷³

Deze maatschappij is het Belgische Cimenteries et Briqueteries Réunies (CBR),⁷⁴ die in de Groeve Lichtenberg kalksteen zal gaan delven voor haar eigen fabrieken in België. Er zal met de komst van deze maatschappij een serieuze groeve ontstaan en al snel is duidelijk dat zij op deze plek meer plannen hebben dan alleen het winnen van grondstoffen. De start van de afgraving is gesitueerd aan de voet van de ruïne Lichtenberg, nabij het populaire Chalet en links van buitengebied Slavante.

Dat de nieuwe exploitant van aanpakken weet blijkt ondermeer uit de correspondentie tussen beheerders T. Langeweg en J. Elserman met het moederbedrijf in Antwerpen. Hieruit blijkt dat er niet alleen overdag hard wordt gewerkt maar dat er ‘s nachts ook wordt doorgegaan met breken. Er wordt volop geïnvesteerd, want naast de mergel die wordt afgevoerd, komen er met de schepen ook nieuwe bouwmaterialen bij zoals cement, stenen en bielzen. Er wordt allerhande machinerie geïnstalleerd, zoals stoomketels en een luchtspoorweg. Bij het losbreken van de mergel wordt gewerkt met springstoffen⁷⁵. De wekelijkse loonuitkeringen stijgen in het najaar van 1922 gestaag van fl 1500,- begin oktober naar fl 2500,- eind November⁷⁶.

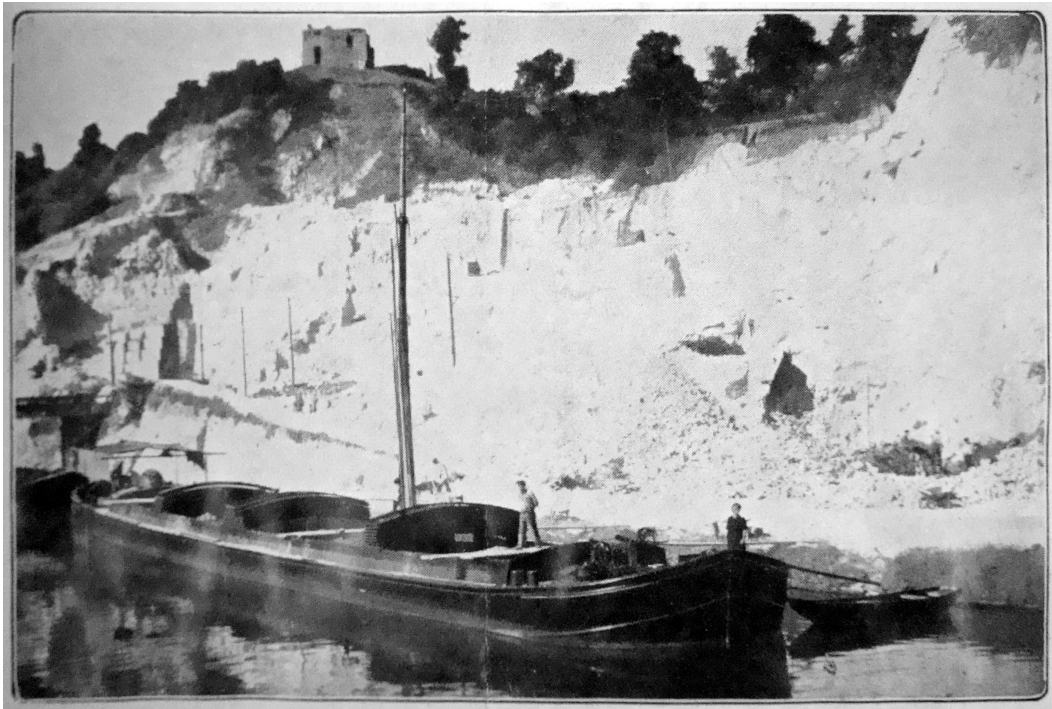
Het bovenstaande beeld wordt bevestigd in het eerste jaarverslag aan de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Maastricht: “Gedurende het afgelopen jaar 1922 hebben wy ons uitsluitend bezig gehouden met voorbereidende werkzaamheden hebbende ten doel het aanleggen eener mergelgroev op onzen eigendom te St. Pieter by Maastricht”. Er wordt geen winst, nog verlies gemaakt schrijft de firma. In het daarop volgend jaar wanneer de “mergelgroeve in volle uitbating gesteld” is, bedraagt de verscheepte mergel maar liefst 208.946 ton, wat neerkomt op zo’n zeventienduizend ton per maand.

⁷³ (De mergelgroeven, p. 3).

⁷⁴ Heerding (1971) p.92

⁷⁵ Limburger Koerier (1922, 26 juli)

⁷⁶ ENCI bergarchief, *Brievenboek 1924-1925*, 7 oktober – 25 november

De afgraving in 1923. *Het Leven*, 28-07-1923, Den vernieling van den St. Pietersberg. Archief Enci, nr. 290, St. Pietersberg Ruïne Lichtenberg.

3.3 De komst van een fabriek en de oprichting van de ENCI

De grootscheepse ontginning die op korte tijd ontstond deed veel mensen huiveren. “De berg wordt gewoonweg afgegraven” was de constatering en velen verwachtten dan ook dat het bij deze ontginning niet zou blijven. In juli 1922 wordt in de lokale *Limburger Koerier* voor het eerst melding gemaakt dat er het voornemen bestaat om een cementfabriek te bouwen waar op dat moment mergel wordt weg gegraven.⁷⁷

Dat dit voornemen bij de nieuwe ondernemer pas gegroeid is na aankoop van het gebied rondom de hoeve Lichtenberg, is zeer onwaarschijnlijk. De groep van het CBR, die zichzelf inmiddels nog verder had uitgebreid met andere ondernemingen, was ook zeker niet de eerste met zulke plannen. De voormalige eigenaar Crets-Straetmans had zich eerder in 1916, aangesloten bij het initiatief van twee inventieve heren tot het opzetten van een cementindustrie. Mart. J. Stam en Kapitein P. W. Scharroo waren al enige jaren bezig met het uitwerken van een plan voor een

⁷⁷ *de Levende Natuur*. De Sint Pietersberg (1923) p.2; *Limburger Koerier* (1922, 26 juli)

cementfabriek. De Sint Pietersberg was een mogelijke locatie, maar vooral het zuivere krijt dat er gedolven kon worden had hun aandacht. In 1917 richtten zij de eerder genoemde Nationale Kalkmergelmaatschappij te Amsterdam op, die op het terrein van Crets-Straetmans mergel zou gaan winnen. Het plan echter om een werkelijke cementindustrie op zetten vergde grotere investeringen (fl 3,6 miljoen) die zonder overheidssteun niet mogelijk bleken. Deze hield zich ondanks aandringen via verschillende wegen van de ondernemers, afzijdig. Een ander initiatief in 1920 van een Rotterdamse firma Kalker en Visser om bij Maastricht een cementfabriek op te richten wordt ook afgewezen, ditmaal op uitgesproken ethische gronden: “Er ligt geen ethisch doel ten grondslag aan die fabriek, nog enig doel in ’s lands algemeen belang (...) het eenige doel van die ondernemers (...) is met die cementfabriek bij hoge cementprijzen zooveel mogelijk te verdienen” (p.78). De aarzelende houding van de Nederlandse overheid, het wetenschappelijk gekibbel over de kwaliteit van de Limburgse mergel en uitblijven van sterke investeerders in een Nederlandse cementindustrie, is niet onopgemerkt gebleven in het buitenland (p.92). Al voor het uitbreken van de eerste wereldoorlog waren de ogen vanuit België op Maastricht gericht voor het stichten van een cementfabriek (p.72). Nu scheen de tijd rijp om dit gat in hun belangrijkste afzetmarkt te dichten, al was het maar om eventuele Duitse concurrentie voor te zijn (p.101-102). Dat het voornemen tot een fabriek zich niet gaandeweg ontwikkeld heeft, blijkt ook uit het feit dat het CBR zich reeds in het najaar van 1921 tot een belangrijke Nederlandse commissie wendt die onderzoek doet naar een mogelijke Nederlandse cementindustrie. Het CBR komt met een eigen voorstel tot verregaande financiering hiervan en geeft te kennen binnen twee jaar een fabriek te kunnen realiseren⁷⁸.

Vanaf dat moment treed de vertegenwoordiger Martin A. J. Verbeeck in onderhandeling met de Nederlandse overheid. Na een moeizaam verloop en geen Nederlands geld komt er uiteindelijk een Zwitsers-Belgische samenwerking tot stand die in maart 1925 een officiële vergunningsaanvraag indient voor de bouw van een fabriek. Op vijftien juli wordt deze vergunning verleend en met de kennis van veel buitenlandse medewerkers wordt in 1927 gestart met de daadwerkelijke bouw. De bevolking kijkt toe en ziet een moderne fabriek verreizen met vier draaiovens voor het branden van de kalk. Vanaf 1928 gaat de fabriek in bedrijf en is de ‘Eerste Nederlandse Cement Industrie’ een feit, zoals het bedrijf vanaf 1926 heet. Het Comité de

⁷⁸ Heerding (1971) pp. 72, 77-93, 101-106

Direction bestaat uit drie buitenlanders en een Nederlander namelijk Petrus. W. H. Regout.⁷⁹

Een verkrult pakket verkoopaktes in het huidige ENCI archief , laat zien dat firma ondertussen haar groeve verder uitbreid. In 1939 worden stappen ondernomen tot een serieuze voortzetting en uitbreiding van het bedrijf, maar met de komst van de Duitse bezetter in 1940 gaan deze plannen echter tijdelijk de ijskast in. Zij houden de Nederlandse cementindustrie in toom om de Duitse afzet op peil te houden en leggen bovendien van overheidswege sterke nadruk op het behoud natuur en historische monumenten, zoals de Ruïne van Lichtenberg⁸⁰.

3.4 Conclusie

Afgravingen van mergel zijn haast van alle tijden gebleken. Op het moment dat door de eerste wereldoorlog de belangrijkste leveranciers van cement en kalksteen, namelijk Duitsland en België, nauwelijks nog grondstoffen leveren, breekt er een ‘mergelkoorts’ in Limburg uit. Er ontstaan tal van kleine ontginningen die echter geen zoden aan de dijk zetten en veelal ophouden te bestaan na de eerste wereldoorlog.

De sterke cementindustrie van België, die bovendien een flinke boost ondergaat van de naoorlogse wederopbouw, ziet op dat moment door het aarzelen van de Nederlandse overheid en investeerders haar kans schoon. De schaalvergroting en de implementatie van moderne technieken, die met de komst van CBR plaatsvindt, past in een patroon van industrialisering welke rond het Fin de Siècle nog in volle gang is. De voorgenomen fabriek die volgt, kan men zondermeer modern noemen en vormt met de rurale omgeving waarin zij geplaatst wordt een sterk contrast.

⁷⁹ Heerding (1971) pp.101-105

⁸⁰ van Diem (2011) pp. 27-35

4. **Groen verzet** — vooroorlogse weerstand tegen de afgraving

In de eerste twee hoofdstukken hebben we bekeken wat er leefde op het gebied van natuur en landschapsbeleving in de vroeg twintigste eeuw, ook hebben we gezien wat de Sint Pietersberg zoal betekende in Nederland en Limburg. Het is in dit licht gezien logisch dat de komst van het CBR en de ENCI op de Sint Pietersberg een reactie zal uitlokken, wat die reactie precies was en of zij ook een afspiegeling is geweest van het in voorgaande hoofdstukken aangehaalde, probeer ik dit hoofdstuk in beeld te brengen. Hierbij zal ik een onderscheid maken in concrete protestacties die ondernomen worden en het debat in de pers. In beide gevallen - en in lijn met de voorgaande hoofdstukken - vertegenwoordigd de ‘natuurbeweging’ die ik beschrijf een brede groep, bestaande uit zowel natuurorganisaties als aanverwante clubs en geëngageerde burgers en bestuurders. Regelmatig is bovendien niet geheel duidelijk wie er aan het woord is; betreft het een reporter, bezorgde particulier of een vertegenwoordiger van een vereniging of andere instantie? Een debat is niet compleet zonder ook de reacties van de tegenpartij te bekijken, in dit geval de ondernemer. Hij is niet de enige die zich dient te verantwoorden, ook de politiek wordt genoopt tot een reactie en zal in hetzelfde deelhoofdstuk aan de orde komen. Apart zullen de late jaren dertig en de oorlogsperiode aan bod komen. Daarbij moet gezegd worden dat dit laatste een korte weergave is van eerder deelonderzoek binnen het Marble project verricht door Lisa van Diem.

4.1 **Acties van de natuurbeweging**

Ondanks dat de vroege natuurbeweging in bepaalde opzichten als ‘radicaal’ kan worden ervaren in haar soms diepgaande opvattingen, was de natuurbeweging niet het soort milieu dat met spandoeken de straat op zou gaan. We hebben gezien dat dit milieu zich met name in hogere kringen begaf, en dat lijkt zich ook af te tekenen in de concrete acties die worden ondernomen tegen de afgraving. Het aantal gerichte acties zijn gering en worden vooral gevoerd van achter het schrijfkabinet en gesloten deuren.

Op 14 juni publiceert de Limburger Koerier een oproep tot “algemeen protest” en spreekt de hoop uit dat “de Vereeniging tot Behoud van Natuurschoon en aanverwante vereenigen” hier niet geheel alleen in staan, doelend op hulp van de

overheid⁸¹. Enkele verenigingen kruipen hierop in de pen. Onder andere het Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres, de Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten, het Nederlandsch Nationaal Bureau voor Anthropologie, de Vereeniging Stadsverfraaiing te Maastricht en het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, richten zich ieder apart tot de lokale overheden met een oproep om in te grijpen⁸². De Gemeente en Provincie geven echter te kennen dat zij machteloos staan omdat de huidige wetgeving niet toereikend zou zijn. De Bond Heemschut gooit het daarom reeds in september 1922 over een andere boeg en richt een nieuw schrijven, nadat zij eveneens te horen had gekregen van de gemeenteraad dat deze niet kon ingrijpen, direct aan de Minister van Binnenlandse zaken. In de brief aan de Minister roepen zij op tot wettelijke maatregelen om verdere “ontsieringen” te voorkomen⁸³. Na enige beroering in de politiek, die ik later behandel, verandert er in de jaren twintig vooralsnog niets in de wetgeving.

Als duidelijk wordt dat de afgraver in 1925 een verzoek bij de gemeente heeft ingediend voor de bouw van de cementfabriek, hervat het Natuur-Historisch Genootschap in Limburg de tactiek van het protest aanschrijven bij de Gemeente. Zij schrijven een request aan zowel de Burgemeester & Wethouders van Maastricht als aan de Gemeenteraad met het verzoek hun bezwaren tegen de fabriek in ernstige overweging te nemen. Het Natuurhistorisch Genootschap wordt hierbij gesteund door de Vereeniging Stadsverfraaiing en de Vereeniging voor Vreemdelingenverkeer die het bezwaar tevens ondertekenen. Het Natuur-Historisch Genootschap zet ook een nieuw protestmiddel in, zij organiseren namelijk een ‘petitionement’, een handtekeningenactie onder de Maastrichtse bevolking waarvan zij het resultaat aan het gemeentebestuur zullen aanbieden⁸⁴.

Ondanks deze vastberadenheid koestert het Natuur-Historisch Genootschap weinig hoop, zij zien zich nog steeds belemmerd door het hechte Eigendomsrecht en de beperkte wetgeving voor bescherming van de natuur. De enigste vorm van wetgeving die ingezet kan worden is de Hinderwet weet ook het Natuur-Historisch Genootschap. Maar dit bleek geen eenvoudige zaak, alleen mensen die direct economisch verlies

⁸¹ *Limburger Koerier* (1922, 14 juni)

⁸² *Limburger Koerier* (12-06-1923; 09-06-1923; 07-08-1923)

⁸³ *Limburger Koerier* (15-09-1922)

⁸⁴ *Limburger Koerier* (12-05-1925).

leiden kunnen protest aantekenen. De Sint Pietersberg was echter een plek waar mensen vrij recreëerden, op enkele agrarische ondernemingen na. Vooral tuinbouwers zijn op dat moment actief rond het gebied van Sint Pieter. Het Natuur-Historisch Genootschap verwondert zich dan ook openlijk in haar aankondiging van het petitionement in 1925 “dat van de zijde der landbouwers nog geen bezwaren tegen de oprichting der cementfabriek zijn ingekomen; -tenzij er bij hun speculatieve bijbedoelingen in het spel zijn”.⁸⁵ Enkele maanden later als de gemeente bereid is gebleken de vergunning te verlenen tekent er toch een belanghebbende hoger beroep aan tegen de verleende vergunning in het kader van de Hinderwet. Paul Rosier gevestigd op Sint Pietersberg is een ondernemer met tuinbedrijf op eigen grond, pachter van verschillende omliggende gebieden en heeft een vissersboot op de Maas aan de overzijde van de groeve. De kordate cementfabrikant laat het echter niet zo ver komen en komt met de heer Rosier tot schikking van 2500 gulden, voor die tijd een aanzienlijk bedrag. De architect ingenieur Herman de Ronde, die voor de CBR/ENCI samen met de architect Peutz de fabrieksgebouwen zal gaan ontwerpen⁸⁶, heeft de taak om het geld aan Rosier te overhandigen. De heer Rosier weet volgens een schrijven van de Ronde aan zijn opdrachtgever, nog enkele toezeggingen bij de Ronde los te peuteren zoals verdere vergoeding van eventuele schade aan zijn gebouwen of landerijen en de belofte dat hij de percelen die zijn vader in pacht had, in toekomst ook kan blijven pachten. De Ronde is echter positief en acht “dat hiermede de oprichting der fabriek een flinken stap nader is gekomen.” Het zal vervolgens zo’n acht jaar duren voor de heer Rosier opnieuw van zich laat horen met het verzoek aan ENCI “een woordje te willen mededeelen” wanneer hij de heren zou kunnen spreken. De rechtszaken die dan volgen zullen doorgaan tot aan zijn dood in 1964⁸⁷.

In de tussenliggende acht jaar als de fabriek inmiddels gebouwd is, hebben zich echter ook andere tuinders gemeld die nu sterk lijken te lijden onder de stofoverlast van zogenaamd vliegash, mergelstof en kolenstof. Dakgoten slippen dicht, kasramen worden ondoorzichtig en aangetaste groenten en fruit worden (deels)afgekeurd op de veiling. Er wordt door B&W van Maastricht in oktober 1929 een onderzoekscommissie

⁸⁵ Limburger Koerier (12-05-1925).

⁸⁶ Claessen (2011) p.14

⁸⁷ Enci Bergarchief. Doos: Stofhinder Klachten (dir. dossiers). dossier Rosier: brief *Maastricht, 2 februari 1926*; brief *Maastricht, den 24 april 1935*; Doos: Stofhinder 1925 - 1938, pak: stofverspreiding 1925 - 1938, brief 3 december 1934

ingesteld en ook in de landelijke politiek wordt over de kwestie gesproken. De R. K. Jonge Tuinders-vereeniging te St. Pieter en Heugem stuurt nog voor de uitkomst van het rapport een “noodkreet” aan de Minister van Binnelandse zaken en Landbouw⁸⁸. In mei 1930 verschijnt het rapport van de onderzoekscommissie, die resulteert in een aanbeveling tot het plaatsen van moderne installaties voor het afvangen van de stof in de fabrieksschoorstenen. De gemeten uitstoot van vliegstof is dan ook niet gering, zo’n 637.800 kilogram per jaar.⁸⁹ De stofhinder zal in de jaren daarna teruggebracht worden maar er blijven zich landbouwers aandienen met klachten zoals de genoemde heer Rosier die in 1938 zijn gelijk zal krijgen via de rechter die verklaart dat de ENCI onrechtmatig gehandeld heeft. Op zijn schadevergoeding zal hij dit keer echter wat langer moeten wachten omdat de rechter tevens vindt dat Rosier zijn geleden schade sterk overdreven heeft en objectieve vaststelling hiervan onmogelijk heeft gemaakt. In 1940 wordt hem een bedrag toegekend van fl. 11.268,40.⁹⁰

Het getouwtrek over de stofverspreiding en de aantasting van de bodem (en zelfs de viswateren van Rosier in de Maas) ontwikkelt zich tot een interessante inhoudelijke discussie, waarbij wetenschappelijke argumentatie een sterke rol speelt. Hiermee lijkt het conflict tussen tuinders en de ENCI een voorloper van het moderne milieudebat waarin alles draait om de kwantificeerbaarheid van de verontreiniging van lucht, regen, bodem enzovoorts, hetgeen op zichzelf een interessante casestudy zou vormen.

4.2 De pen als wapen

Hoewel de rechtszaken van de tuinders het diepst snijden in wat we vandaag de dag als milieuproblematiek zouden typeren, waren deze voor zo ver te overzien vanuit economische beweegredenen ondernomen en stonden zij erg op zichzelf. De praktische acties van de natuur- en cultuurorganisaties bleven bij protesten van het geschreven woord. Sommige van deze brieven werden letterlijk gepubliceerd in de dagbladen, welke de ware arena zouden vormen van het vroege ‘milieudebat’ rond het

⁸⁸ Bergarchief ENCI, doos Stofhinder Klachten (dir. dossiers) *Maastricht, den januari 1930*

⁸⁹ Doos: Stofhinder 1925 – 1938, pak: stofverspreiding 1925 – 1938, *verslag van de commissie tot onderzoek inzake den hinder van vliegstoffen en rookgassen der fabriek de “ENCI” te Maastricht*.

⁹⁰ Doos: Stofhinder 1925 – 1938, pak: stofverspreiding 1925 – 1938, *I. Verloop stofkwestie Rosier - ENCI*

CBR en de ENCI-fabriek. De afgraving kreeg landelijk de aandacht in kranten en tijdschriften, van de *Haagsche Post* en *Nieuwe Rotterdamse Courant* tot conservatieve tijdschriften als de *Katholieke Illustratie* tot het gewaagde fotoblad *Het Leven*. Het natuurblad de *Levende Natuur* wijdde een heel nummer aan de Sint Pietersberg als protest en Ir. van Schaik legde in de artikelen die hij in de jaren dertig publiceerde, telkens de ondertoon van een groot verlies voor Nederland.

Om dus een betere kijk te krijgen op de inhoudelijke beweegredenen van de vooroorlogse natuurbeweging op lokaal niveau, is een analyse nodig van deze uitingen in de pers. Voor Limburg nam de *Limburger Koerier* een prominente rol in met veel gerelateerde publicaties. Het hoofdredacteurschap door Jac. P. Van Term lid van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg⁹¹, zal bijgedragen hebben aan de betrokkenheid waarmee de krant het debat volgde en er ook aan bijgedragen heeft. Dit betekent echter niet dat er geen ruimte was voor nuancering of het woord van de tegenpartij, welke in 4.3 aan bod zal komen. De publicaties in de *Limburger Koerier* zullen de leidraad vormen voor een retorische analyse van het protest en debat. Er wordt uitgegaan van de schematische indeling van natuurbelevingsaspecten zoals in hoofdstuk 1.3 uiteengezet, met toevoeging van de eerste paragraaf die zal handelen over de reactie op de modernisering van de afgraving, daarna volgen de natuurwetenschappelijke waarden, esthetische, historische, nationalistische, hygiënische en tot slot eventuele geestelijke waarden zoals die in de berichtgeving tot uiting komen.

4.2.1 krachtmachines

De gevolgen van de zogenaamde mergelkoorts tijdens de oorlogsjaren waren meegevallen, hoewel de groeves als paddenstoelen uit de grond kwamen wordt er gesproken over mergelwinning met handgereedschappen als breekijzer, spade en kruiwagen. Wanneer het de wat serieuze projecten betrof valt het artikel op waarin het geklungel met machinerie aan de orde komt. Zorgen zijn er vooral over de regulering van deze groeves, omdat er nauwelijks toezicht is.

Anders wordt het wanneer de CBR zich vestigt op de Pietersberg en de berichtgeving frequenter en heftiger wordt. Belangrijke reden daarvoor is de in het oog springende modernisering en schaalvergroting van de afgraving, hetgeen te herkennen valt in de gebruikte terminologie. “Aan de afgravingen aan den St. Pietersberg wordt

⁹¹ Coesèl, Schaminée & van Duuren (2007) p. 172

met man en macht, met krachtmachines en dynamiet gewerkt” valt te lezen als onderschrift bij enkele foto’s van de werkzaamheden waarop de afvoer van mergel met kiepkarren op rails te zien is en hoe een arbeider “met elektrische boorwerktuigen” gaten aanbrengt voor de plaatsing van springstoffen⁹². De efficiëntie waarmee het moderne bedrijf te werk gaat wordt argwanend aangezien: “Dag en nacht wordt de vernielings arbeid met koortsachtige haast voortgezet”.⁹³

Het verdwijnen van Sint Pietersberg wordt gevreesd en ook besproken in de landelijke pers, sommigen denken dat “het zoo’n vaart niet loopt” ook in de Limburger Koerier verschijnt er enige nuancering op dit beeld.⁹⁴ De vermoedelijke komst echter van een fabriek jaagt de schrik voor industrialisatie verder aan: “Er wordt zelfs vermoed, dat die groote uitgegraven ruimte zou moeten gaan dienen om een... cementfabriek er op te bouwen !”⁹⁵ Daarmee neemt ook de angst voor het verdwijnen van grote delen van de berg toe. “Dat de heele of halve St. Pietersberg met verdwijning wordt bedreigd, (...) Momenteel niet, maar in de toekomst? Als werkelijk blijkt, dat ’t een loonend bedrijf is, waarom [wordt] dan geen tweede en derde fabriek opgericht?” is de reactie van de secretaris van het Historisch Genootschap in Limburg G. H. Waage, op een ingezonden stuk van ir. de Ronde in dienst van het CBR en de toekomstige ENCI⁹⁶.

Een laatste ding wat opvalt is dat de modernisering van de N.V. Kalkmergelmij St. Pieter - de enige andere nog bestaande dagbouwgroeve naast de CBR- nergens in opspraak komen, want de geplande luchtspoorbaan die hoofdstuk 3.1 genoemd werd, komt er. Deze ziet er uit als een grote kabelbaan die loopt van de Westzijde van de Sint Pietersberg, over de berg heen naar de Oostzijde, waar de mergel overgeladen wordt op schepen. Vanaf 1929 wordt de functie van de kabelbaan overgenomen door een nieuwgebouwde tunnel, aangelegd onder leiding van Van Schaik die vanaf dat moment zijn hart verliest aan de berg⁹⁷.

4.2.2 Verlies van wetenschappelijke waarde

⁹² Limburger Koerier (1925, 10 juni)

⁹³ Limburger Koerier (1923, 07 augustus)

⁹⁴ Limburger Koerier (1923, 09 juni)

⁹⁵ Limburger Koerier (1923, 07 augustus)

⁹⁶ Limburger Koerier (1925, 09 juni)

⁹⁷ Nieste & Poesen (1996) pp.26-27

Het afgraven en rooien van gebieden op de Sint Pietersberg betekent een verlies aan onderzoeksterreinen op de Sint Pietersberg voor natuurwetenschappers. Het is een sentiment dat in de gepubliceerde brieven en artikelen ook vooral door die groep naar voren wordt gebracht, het is dus een thema waar niet iedere natuurliefhebber zich mee moeit en dat valt op over de linie van publicaties. Het argument wordt veelal vluchtig aan de orde gebracht in de opsommingen van wat er op het spel staat: “Resumerend kunnen wij vaststellen, dat van zeer vele en hoogstaande zijden eene alleszins verklaarbare ongerustheid is geuit, dat door de huidige afgraving van den St. Pietersberg groote aesthetische, geologische, botanische, natuur-historische en natuur-monumentale belangen op onherstelbare wijze kunnen geschaad worden”.⁹⁸ Deze opsomming komt uit een gepubliceerde brief van de overheid, die vooral gevoelig lijkt voor de zorgen vanuit de wetenschappelijke en semi-wetenschappelijke hoek.

In het speciale nummer van de *Levende natuur* zijn het ook de natuurwetenschappelijke interesses van de redacteurs die het sterkst vertegenwoordigd worden, de geologie en de veldbiologie of botanie. De artikelen in het tijdschrift gaan op gedetailleerde wijze in op planetenleven op de berg, zo is er een artikel dat uitsluitend geweid is aan de “De grasflora van den St. Pietersberg”.⁹⁹ Ook het Natuurhistorisch genootschap in Limburg gaat vanzelfsprekend dieper in op het verlies voor de natuurwetenschappen. Zo schrijft ze in haar artikel van mei 1925: “Komt nu ook nog de cementfabriek tot stand dan zullen (...) voor de botanische en geologische wetenschappen van groot belang zijnde gedeelte van den Pietersberg al zijn schoonheid, aantrekkelijken wetenschappelijke waarde verliezen”, niet alleen door de afgraving maar door het stof dat naar hun vreezen door een cementfabriek verspreid wordt en de vruchtbaarheid van de grond, en daarmee de plantendiversiteit, ernstig zal aantasten. De excursies naar de Sint Pietersberg zullen daarmee tot verleden tijd behoren is de verwachting.¹⁰⁰

4.2.3 Natuurschoon en ontsiering

Het esthetisch argument blijkt bij een analyse van verschillende publicaties het sterkst vertegenwoordigd. Wat men noemt de ‘ontsiering’ van het landschap en het bederven

⁹⁸ Limburger Koerier (1923, 12 juni)

⁹⁹ Jansen en Wachter (1923) pp.55-57

¹⁰⁰ Limburger Koerier (1925, 12 mei)

van het uitzicht en ‘natuurschoon’ klinkt in alle protesten door (consequent wordt laatstgenoemde term gebruikt wanneer men over de natuur op de Pietersberg spreekt). Ook het geliefde Chalet met haar hoge balkon en terras dat uitziet over de maasvallei, in de richting van de afgraving en de te komen fabriek, is een vaakgenoemd slachtoffer van het beschreven ‘landschapsvandalisme’. De ontsiering is een van de eerste zorgen die aan de orde komt: “De zoom van den St. Pietersberg tusschen Slavante en de Belgische grens, sinds Mei 1921 aan een Belgische maatschappij te Antwerpen overgegaan, zal, naar men ons mededeelt, vanal haar schoonheden en bezienswaardigheden worden beroofd.”¹⁰¹

Er zijn een aantal verenigingen die extra belang hechten aan de schoonheid van het landschap, de Vereeniging Stadsverfraaiing Maastricht, de Vreeniging voor Vreemdelingevoerkeer en de Bond Heemschut die zich ten doel heeft gesteld “het behouden der schoonheid van Nederland”. De woorden die zij gebruiken in de eerder genoemde brief gericht aan de Minister van Binnenlandse zaken, en die tevens gepubliceerd werd in de Limburger Koerier onderstrepen hun grootste en enige zorg die geformuleerd wordt: “Het Dagel. Bestuur van den Bond Heemschut (...) heeft met groot leedwezen, dat de St. Pietersberg, te Maastricht bij Slavante (...) zal worden afgegraven, om cement te fabriceren, waarvan een groote ontsiering het gevolg zal zijn” (15-09-1922). In verwoede pogingen om economisch tegenwicht te bieden naar de cementindustrie, wordt de ontsiering in verband gebracht met “de toeristen” die de “plaats spoedig [zullen] schuwen, om van onze eigen bevolking die zoo gaarne naar Slavante en Lichtenberg een Ausflug maakt, niet te spreken”¹⁰²

Over het gewicht dat er op de esthetische natuurwaarden van Pietersberg wordt gelegd laten sommige auteurs weinig twijfel: “Het gaat om dat prachtigste stukje van Nederland dat St. Pietersberg heet”. De boodschap is duidelijk: “Wie niet geheel afgestompt is voor natuurschoon, zal het er mee eens zijn, dat snel en afdoend dient te worden gereageerd”.¹⁰³

¹⁰¹ Limburger Koerier (14-06-1922)

¹⁰² Limburger Koerier (09-08-1923)

¹⁰³ Limburger Koerier (07-08-1923)

4.2.4 Historisch erfgoed

Hoewel de bewogen historie in de algemene beleving van de Sint Pietersberg veel opzien baart, zoals ik hoofdstuk twee heb getoond, is de proteststem voor het historisch erfgoed dat verloren gaat niet van eenzelfde toon als het hierboven behandelde esthetische natuurbelang, veeleer speelt het een rol die bijdraagt aan de schoonheid van geheel. Het meest gevreesd wordt voor de Ruïne die ook duidelijk voor het oog bloot gesteld is aan de risico's van de afgraving: “de oude gebouwen hangen thans bijkans over de rand der steengroeve”¹⁰⁴, een onwaarschijnlijke aanblik die vandaag de dag niet verandert is.

Daarnaast krijgen de gangenstelsels de nodige aandacht, dit vooral onder invloed van van Schaik in de jaren dertig, hoewel eerder ook al in de krant melding wordt gemaakt van enkele oude autografieën en wandtekeningen die in de grotten tussen de ruïne en het chalet verloren zullen gaan.¹⁰⁵

De prehistorie wordt verdedigd door het Nationaal Bureau voor Anthropologie en voor het zich op de grens van historie en natuurwetenschappen bevindende paleontologie, maakt met name het Natuur-Historisch Genootschap zich hard. Het dreigende verlies van prehistorische fossielen bij de ruwe afgraving is evenwel iets wat de Maastrichtse gemeente mee neemt in de onderhandelingen met de fabrikant.

4.2.5 Nationalisme

In de toon van de commentaren, die over het algemeen beschaafd valt te noemen, valt wel een zekere hostiliteit op die zich afzet tegen het feit dat CBR een Belgische maatschappij is. Daarnaast valt ook een militaire ondertoon op, alsof het Limburgs landschap daadwerkelijk wordt aangevallen, geroofd, opgeofferd of zelfs vernietigd: “Een bezoek aan de werkzaamheden ter plaatse getuigt ieder, dat reeds veel te veel ten offer is gebracht aan de puntbijlen der Belgische Exploitatie-Maatschappij” net als de “heesters en boomen, waaraan dit gebied zo rijk was” die een jaar eerder “aan de bijl ten offer gevallen” zijn.¹⁰⁶ Het landschap wordt onder de neus van de Nederlander weggeroofd is het gevoel: “De mogelijkheid schijnt te bestaan, dat een particulier een berg (...) aan den slooper overlevert, zooals een waardeloos oorlogsschip voor oud roest

¹⁰⁴ *Limburger Koerier* (1928, 23 februari)

¹⁰⁵ *Limburger Koerier* (1925, 10 juni)

¹⁰⁶ *Limburger Koerier* (09-08-1923); (14-06-1922)

verkocht wordt”¹⁰⁷.

In nagenoeg elk artikel van begin jaren twintig wordt vermeld dat het een Belgische maatschappij betreft die de berg bedreigt: “Het kan bekend worden geacht, dat een Belgische onderneming den berg afgraaft (...) voor haar cementfabrieken in België” (07-08-1923). Directer wordt de toon wanneer sociaaleconomische aspecten aan bod komen zoals arbeidsplaatsen of het hebben van een eigen cementvoorziening: “Bovendien is en blijft de fabriek Belgisch bezit en in beheer bij Belgen”. Het merendeel van de functies blijktens hetzelfde artikel wordt vervuld door buitenlandse arbeiders en wanneer de fabriek opgericht moet worden zal dit aandeel alleen maar groeien vanwege de vereiste vaktechnische kennis (12-05-1925). De boze tuinders nemen in de genoemde noodkreet aan de Minister in 1930 geen enkel blad voor de mond wat de Belgische kwestie betreft: “Nu (...) plukt deze vreemde onderneming met hare Belgische werkkrachten- op Nederlandschen bodem de Rykste vruchten, ten koste van meer dan twee honderd vijftig huisgezinnen van Nederlandsche satm”¹⁰⁸

In de negentiende en begin twintigste eeuw is het nationalisme een wijdverspreide politieke ideologie, waarin de nog relatief jonge natiestaten zoeken naar een collectieve identiteit binnen de landsgrenzen en in sommige gevallen een verantwoording voor hun superieure positie in imperialistische koloniën. Een belangrijk deel van deze identiteit wordt gezocht in het landschap. Wat betreft de militaire toon in de jaren twintig is de Eerste Wereldoorlog die nog vers bij alle West-Europese landen in het geheugen ligt, een mogelijke verklaring. De gekantheid tegen België kent met name in Limburg nog een extra laagje. Na de ‘Grote Oorlog’ wilde België de provincie Limburg annexeren. Een campagne tegen het hebzuchtige België en pro de Nederlandse identiteit was in 1918/1919 het gevolg¹⁰⁹, slechts twee jaar voor de komst van het CBR in Maastricht. Een artikel uit augustus 1923 eindigt met een toespeling op deze gebeurtenissen en verbindt in haar slotzin het natuurschoon met de nationale identiteit van de Limburger: “Het woord is thans aan de Regeering. Ze zou

¹⁰⁷Limburger Koerier (09-06-1923)

¹⁰⁸ Bergarchief ENCI, doos Stofhinder Klachten (dir. dossiers) *Maastricht, den januari 1930, blad 3*

¹⁰⁹ Gulpers in Knotter & Rutten (2010) p. 103

niet dulden dat Limburg geannexeerd werd. Laat ze nu ook waken, dat Limburg niet aan België verliest zijn beste deel: de schoonheid zijner natuur!”¹¹⁰

4.2.6 Hygiënische bezwaren

Een wandeling werd, net als nu, beschouwd als een gezonde bezigheid voor zowel lichaam als geest. Aantasting van de Sint Pietersberg, die “de moeite eener flinke en gezonde wandeling loont”, was dan ook een reden tot protest (14-06-1922). Het is opnieuw een gegeven dat sterk verweven is met andere aspecten uit de analyse, want de wandeling ‘loont’ zich wederom vanwege de schoonheid die het gebied bezit. De exercitie wordt door anderen weer in verband gebracht met natuurstudie. De *Paaschwandeling* op de Sint Pietersberg die aangehaald werd in hoofdstuk 2.3 gaat gepaard met het registreren van allerlei planten en bloemensoorten, het is een schoolvoorbeeld van de ‘natuursport’ waarvoor het blad de Levende Natuur bedoeld is. Tot slot is er het sociale aspect van de wandeling, die men bedreigt ziet met het verdwijnen van de chalet dat reeds enkele keren de revue passeerde.

De populariteit van buitensport wordt gezien als een indirecte reactie op de modernisering van de samenleving, directer is de reactie wanneer men haar eigen gezondheid en die van het land bedreigt ziet door de industrialisering. Het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg neemt deze dreiging ter harte en brengt de gevaren voor gezondheid aan de orde in haar artikelen c.q. brieven die ik in deze analyse behandel. De “hygienische bezwaren zijn aan de oprichting van een cementfabriek verbonden”¹¹¹, het belangrijkste punt daarbij is de stofvorming. De fabrikant in spé heeft gegarandeerd dat bij de moderne inrichting van de fabriek geen stof zal vrijkomen, een uitspraak die G. H. Waage als reactie op de brief van Ingenieur de Ronde in twijfel trekt. Hij haalt daarbij voorbeelden aan van eerder afgewezen plannen voor een cementfabriek in Boscherveld door de voormalige Inspecteur van de Volksgezondheid Dr. Romijn, de verhuizing van een Heidelberg Cementfabriek naar dunbevolkt gebied en door cementindustrie betaalde schadevergoedingen aan tuinders en boeren elders¹¹². Het staat voor Waage vast dat de stofverspreiding zal leiden

¹¹⁰ *Limburger Koerier* (07-08-1923)

¹¹¹ *Limburger Koerier* (1925, 12 mei)

¹¹² *Limburger Koerier* (1925, 9 juni)

verminderde vruchtbaarheid van het land, hetgeen enkele jaren later bevestigd zal worden door de vele tuinders uit de omgeving die hun beklag doen.

4.2.7 Geestelijk bezwaren

Het geestelijke aspect in de protesten is minder makkelijk aan te wijzen en zou een geforceerde indruk kunnen wekken. De voor het katholieke zuiden belangrijkste geestelijke monumenten zoals kapelletjes en kerken blijven naar mijn weten buiten schot van de afgraving. De uit de analyse naar boven gehaalde archetypische en mystieke associaties van hoofdstuk 2 zijn moeilijk onder woorden te brengen argumenten in een debat waarbij politieke en economische standpunten het tegenwicht bieden, toch werd een eerder initiatief tot ontwikkeling van een Nederlandse cementindustrie op ethische gronden tegenover economische argumenten afgekeurd (zie hoofdstuk 3.3). Nu lijken de ethische gronden geconstrueerd te moeten worden uit het samenspel van de culturele-, wetenschappelijke- en natuurbelangen. Kritiek op deze gang van zaken wordt opnieuw gegeven in het artikel van Waage: “Waar de strijd echter om gaat, is dit, dat steeds ideeële principes worden achtergesteld bij utiliteitsprincipes”. In de slotzin van het stuk haalt hij uit naar de beberkte wetgeving: “Konden we waardering vinden en als het kan dit resultaat: dat de schade, genoemd in de Hinderwet, zich niet beperkt tot schade in geld, maar ook omvat schade toegebracht aan hogere, geestelijke dingen”¹¹³

4.3 Reactie van het CBR - ENCI en de politiek.

Hoewel het CBR haar plannen van begin af aan klaar heeft, wat betreft uitbreiding naar de toekomst en de te bouwen fabriek, blijkt het concern niet ongevoelig voor het tegengeluid dat klinkt. Of dit uit puur zakelijk oogpunt is of uit moreel engagement, is niet te beoordelen. De directie van het CBR en ENCI verzamelt knipsels van kritische publicaties en leest zich in in de milieuproblematiek, getuige haar archief.

Het duurt niet lang of de lokale politiek treedt op aandringen van de natuur en culturele belangenorganisaties in onderhandeling met het CBR, nadat zij de belangenorganisaties te kennen hebben gegeven op wettelijke basis niet te kunnen ingrijpen. In 1930 stuurt B & W van Maastricht een brief aan het CBR om hen nogmaals op de hoogte te brengen van de “bezorgdheid welke in den landen van

¹¹³ *Limburger Koerier* (1925, 9 juni)

meerdere zijden is kenbaar gemaakt”. Een gedetailleerd overzicht van de protesterende verenigingen en hun specifieke bezwaren volgt. B&W onderstreept deze zorgen maar appelleert aan eerdere gesprekken tussen hen en de firma waaruit zij het vertrouwen putten dat “de zaak niet zoo’n vaart zal nemen” en spreekt de hoop uit dat “de afgraving van den St. Pietersberg beperkt blijve binnen zoodanige perken en opdat de afgraving plaats hebbe op zoodanige wijze, dat de hierbij betrokken belangen van aesthetischen, geologischen, natuurhistorischen en natuurmonumentalen aard niet of althans zo weinig mogelijk geschaad worden.” De gemeente bedingt verder een afspraak met het CBR dat de conservator van het Museum voor Natuurlijke Historie te Maastricht (Natuurhistorisch Museum Maastricht), de Eerw. heer Cremers ten alle tijden toegang heeft tot de afgraving en dat belangrijke vondsten onmiddellijk aan hem gerapporteerd worden¹¹⁴. Het CBR komt tegemoet in deze afspraak en spaart verder de kasteelruïne van Lichtenberg door om de toren en de hoeve heen te graven.

De kritiek en argwaan vanuit bevolking en belangenorganisaties houdt echter aan. Nu steeds duidelijker wordt dat er een fabriek zal komen in de groeve begint het CBR een tegenoffensief. Zij stelt een brochure op voor de Congressisten der Maatschappij van Nijverheid en Handel ter verdediging van de dagbouw groeve en de voorgenomen fabriek. Zij relativeert de afgraving door te vertellen dat zij slechts het werk voortzetten dat Crets-Straetmans en Nationale Kalkmergel Exploitatie te Amsterdam reeds begonnen waren. De bewering echter dat hier ook al afgravingen in de openlucht werden gedaan is zeer onwaarschijnlijk, beeldmateriaal van de site toont spoorlijnen die tunnels ingaan voor mergel en er worden zelfs nog blokken gebroken. Verder relativeren zij het verlies op esthetisch gebied onder andere doordat de afgraving voor een groot deel aan het oog onttrokken zal blijven. Ook van “hinderlijke stof is geen sprake, aangezien door de moderne inrichting der fabriek geen stofje buiten haar muren valt”¹¹⁵. Een klein jaar later in 1925 publiceert Ir. de Ronde een artikel in de *Limburger Koerier*, dat deels overeenkomt van de inhoud van de brochure. De Ronde opent zijn verdediging op ietwat klungelige wijze: “alsof hier een natuurmonument van groote waarde met algeheele vernietiging wordt bedreigd”, en neemt stelling tegen alle mogelijke kritiek op de komst van de fabriek. Hij hamert verder op de tegemoetkomingen van de firma, in het bijzonder dat de ruïne, het chalet en Slavante

¹¹⁴ *Limburger Koerier* (1923, 12 juni)

¹¹⁵ De St. Pietersberg en de exploitatie van mergelgroeven (1924, 27 juni)

met grottenstelsel intact zullen blijven.¹¹⁶ De volgende stap na vergunningaanvraag was de enige concrete weerstand, de protesterende landbouwer dhr. Rosier, tegenmoet te komen met een geldelijke schikking.

Hoewel de Nederlandse wetgeving dan weinig bedreigend is voor de komst van de fabriek, kiest men toch voor een bedrijfopzet met Nederlandse allure. Het is niet onwaarschijnlijk dat de Nederlands-Belgische constructie die ontstaat onder de naam Eerste Nederlandse Cement Industrie, een reactie is op hostiliteit en argwaan jegens het Belgische concern. Nederlands kapitaal zit immers niet in de oprichting van de firma, en het enige Nederlandse directielid van de vier, is pas aangetrokken nadat de plannen al in een gevorderd stadium waren en nadat P. W. H. Ragout zich getoont had als tegenstander van een fabriek. Zijn invloed evenwel als Maastrichts industrieel en Voorzitter van de Kamer van Koophandel maakte hem tot een waardevol lid van de directie¹¹⁷.

Zoals al aangegeven was de lokale politiek van mening dat zij wettelijk weinig tot niets konden aan de afgraving van de Sint Pietersberg. De Vereeniging Stadsverfraaiing Maastricht en de Provinciale Staten van Limburg zouden dan ook in 1923 aangedrongen hebben tot een Noodwet. In 1924 verschijnen er echter pas berichten in de krant dat de landelijke politiek zich inmengt in het debat. De heer van Ravensteyn lid van de communistische fractie, pleitte in de Tweede Kamer naar aanleiding van de ‘ergerlijke’ gebeurtenis rond de Sint Pietersberg voor een wet ter bescherming van natuur en historische monumenten. De verantwoordelijke Minister reageert echter terughoudend, wanneer hem opnieuw wordt gevraagd in de Kamer of er actie zal worden ondernomen tegen de “vernietiging van de St. Pietersberg”. Een Noodwet komt er niet.¹¹⁸

4.4 het debat eind jaren dertig en ten tijden van de bezetting

Met komst van de bezetter in de jaren veertig zou men verwachten dat er veel verandert in de waarde die men aan natuur en landschap hecht, het wordt wellicht zelfs bijzaak. Toch gaat deze aanname niet op constateerde ook Lisa van Diem in haar scriptie over

¹¹⁶ *Limburger Koerier* (1925, 30 mei)

¹¹⁷ Heerding (1971) pp.103-105

¹¹⁸ *Limburger Koerier* (1924, 12 maart) & (1924, 29 april);

<http://www.democratieindebat.com/9353000/1/j9vvix9nux4zwnu/vg09ll5ncby6?v=1&ctx=vix9nux47unr>

Sint Pietersberg in de oorlogsjaren. Het ‘landschapschoon’ is nog steeds van grote waarde en de Nationaal Socialistische partijen hebben romantische idealen over landschap en historie naar het centrum van hun ideologie getrokken, daarom kan een weergave van dit onderzoek op de punten rondom het behoud van de Sint Pietersberg hier niet ontbreken.

Vlak voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog zou de ENCI een nieuwe grote stap gaan maken. Zij had een grote vergunningsaanvraag gedaan die op 28 juli 1939 werd goedgekeurd onder voorwaarde dat de ENCI met een gedegen plan moest komen hoe de Sint Pietersberg er uiteindelijk uit kwam te zien in het kader van de in 1939 van kracht gaande provinciale verordening ‘tot wering van inbreuken op natuurschoon door de afgraving of vervaging van terreinen’. De ENCI had deze plannen echter niet rond gekregen voor de Duitse inval. Voor het zo ver was, was er echter consternatie ontstaan over de sloop van de Ruïne die gemoeid zou gaan met de uitbreiding. Protest vanuit verschillende zijden weerhield de ENCI er opnieuw van om over te gaan tot sloop. Onder het nationaalsocialistische bewind kwam deze speculatie geheel ten einde nadat de ENCI in 1941 opdracht had gekregen van het Department van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming om schriftelijk te verklaren dat zij de ruïne ongemoeid zou laten, op straffe van inname van de volledige afgraafvergunning. Uit deze resoluutheid spreekt de ideologische waarde die nationaalsocialisten aan het historisch landschap hechtte, die in een speech van Mussert, bewaart gebleven in het ENCI archief als volgt tot uitdrukking wordt gebracht: “Sprekende over het bewaren van de oude cultuurgoederen moeten wij aanvangen met de liefde tot den bodem. Nergens spreekt den ziel van een volk sterker uit dan uit hetgeen wat zij van zijn bodem maakt. (...) Het zal een slechte tijd worden voor diegenen, die de natuur, het landschapschoon willen opofferen aan winstbejag”. gedurende de oorlogsjaren kreeg ENCI maar weinig speelruimte in de verdere exploitatie van haar groeve¹¹⁹. Hier zou pas na de tweede wereldoorlog drastische verandering in komen.

¹¹⁹ van Diem (2011) pp.27-35

6. Conclusie

De vraag die deze scriptie zich ten doel heeft gesteld om antwoord op te geven is, hoe zag de vooroorlogse natuurbeleving en beweging er uit. Ik heb deze vraag proberen te toetsen aan een bredere literatuuranalyse en vervolgens op de lokale belevingsaspecten van het landschap getoetst en tenslotte hoe zij tot uiting komen in het protest tegen geïndustrialiseerde afgraving van de Sint Pietersberg.

Ik heb mij daarbij in en vroeg stadium afgewend van de beeldvorming zoals Henny van der Windt die schetste, als zou de Nederlandse natuurbeweging zich toespitsen op merkwaardigheden: “De specifieke vorm van het denkcollectief in Nederland leverde een eigen Nederlandse vorm van Natuurbescherming op. Noch het (Amerikanaanse) verlangen naar Wildernis, noch de (Franse) nadruk op esthetiek, noch het (Engelse) gevoel voor dieren of het (Duitse) nationalisme speelde een grote rol. Het ging om “merkwaardigheden”. Mijn uitgangspunt van deze afwending was dat de vooroorlogse beleving van natuur verankert ligt in een paradigma verschuiving ten aanzien van ons wereldbeeld, die de kijk vernaderde op de natuurlijke wereld en de menselijke historie. Door de centrale rol die de natuurlijke wereld inneemt in deze paradigma verschuiving is zij een thema geworden dat cultureel breed was ingebed. Zowel romantische als rationelere benaderingen van de natuur hebben naast elkaar bestaan en in elkaar gegrepen en gezorgd voor een breed pallet natuurbelevingsaspecten. Gekeken naar de beleving van de Sint Pietersberg rond de eeuwwisseling lijkt dit beeld van verschillende romantische en natuurwetenschappelijke benaderingen van natuur en landschap stand te kunnen houden. Van der Windt’ standpunt valt echter ook te verdedigen in deze case als we de Sint Pietersberg in zijn geheel als een merkwaardigheid beschouwen. Want wat mensen vooral trok aan de berg was dat er iets te ontdekken viel, een ver verleden, een donkere mystieke ondergrondse wereld een verbluffend vergezicht of juist een zeldzaam kruut op de bodem.

Bij het protest tegen de afgraving blijven de verschillende aspecten een rol spelen, verschillende groepen vertegenwoordigden allen hun eigen spectrum zoals ze ook opgepikt werden door Burgemeester en Wethouders in hun appel aan de afgraver. Het is wel duidelijk dat de verschillende zwaartepunten in beweging zijn en zich los van elkaar kunnen koppelen. Zo had de nationalistische tendens in het protest vaak wijzig te maken met een historische identiteit die zij met afgraving van het landschap verloren zagen gaan, het waren vooral sociaal economische argumenten die dit vuur

aanwakkerden. Ook valt op dat een aspect door beschrijven heen schemerde, namelijk het *natuurschoon*. De esthetische beleving van de natuur nam in het begin van de twintigste eeuw zeker een centrale rol in tussen het brede spectrum aan natuurwaardes.

Het kan gezegd worden dat de vooroorlogse natuurbeweging in historisch perspectief iets voorstelde, haar brede en verinnerlijkte interpretatie van wat natuur kan betekenen is er een die we vandaag de dag nauwelijks in het milieudebat terug zien waar alles om kwantificeerbaarheid draait en een echte milieuethische afweging achterwege blijft. Maar helaas kon ook de vroege natuurbeweging niet voorkomen dat een groot deel ‘natuurschoon’ verloren ging.

Geraadpleegde bronnen

Literatuur:

- Absil, M. (2009) *Emancipating nature: provincial reorientations towards ENCI*. Bachelor thesis Arts and Cultures Maastricht University
- Beckers, H. J. sr. & Beckers, G. A. J. jr. (1940) *Voorgeschiedenis van Zuid-Limburg*. Maastricht: Veldeke
- Berkel, K. van (2006) In: *Landschap, natuur en nationale identiteit*; [met bijdragen van Klaas van Berkel ... et al.]. Speciaal nr. van Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden; vol. 121, afl. 4, pag. 597-604
- Coesèl, M., Schaminée, J., van Duuren, L. (2007) *De natuur als bondgenoot : de wereld van Heimans en Thijssse in historisch perspectief*. Zeist: KNNV Uitgeverij
- Cramer, J. (1990[1989]) *De groene golf. Geschiedenis en toekomst van de Nederlandse milieubeweging*. Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel
- Doorman, M. (2004) *De romantische orde*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker
- Diem, L. van (2010) *Meer dan de Nachtwacht en de verhalen van Wim van Schaik*
- Evenhuis, B. (1964) *Het naakte bestaan. Naturisme en nudisme: een levenshouding*. Den Haag: Bert Bakker & Daamen.
- Everaarts, S (2010) *Zien in het donker*. Bachelorscriptie Cultuurwetenschappen, Maastricht University
- Gulpers in Knotter & Rutten (2010) *Elfde kind of Assepoester? Argumenten pro en contra het Belgische annexionisme in de Limburgse pers (1918-1919)* Maastricht: SHCL
- Heerding, A (1971) *Cement in Nederland*. IJmuiden: CEMIJ
- Hofstra, S. (1945) *De houding van den mensch tegenover de natuur*. Arnhem: Van Loghum Slaterus' Uitgeversmaatschappij N.V.
- Jacobi, J. (2010) *De psychologie van C. G. Jung* (Drukker, M vert.) Rotterdam: Lemniscaat (Oorspronkelijke uitgave 1971)
- Jansen en Wachter (1923) *De grasflora van den St. Pietersberg. De Levende Natuur*. pp.55-57
- Kemp, P. (1929/ca 1976) *Limburgse sagen en legenden*. Maastricht: Henric van Veldeke/Vroom en Dreesman
- Kolen, J. & Lemaire, T. (1999) *Landschap in meervoud. Perspectieven op het Nederlands landschap in de 20ste/21ste eeuw*. Utrecht: Uitg. Jan van Arkel
- o.a. H. 10, 11, 19

Kennedy & Ryan (1998) *Children of the sun. A pictorial anthology from Germany to California 1883-1949*. Nivaria Press.

Lenaerts, J (1898) *De Verdwijning der Alvermannekes. Limburgsche overleveringen uit het heidendom*. Antwerpen: Buschmann (drukker)

Nieste, A. & Poesen, M. (1996) *Van mergel tot cement. 70 jaar ENCI (1926-1996)*. Maastricht: Stichting Historische Reeks Maastricht

Roehorst, Willemien (2006) *De natuurlijke natie : monumentalisering en nationalisering van natuur en landschap in de vroege twintigste eeuw* In: *Landschap, natuur en nationale identiteit*; [met bijdragen van Klaas van Berkel ... et al.]. Speciaal nr. van Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden; vol. 121, afl. 4, pag. 727-752

Vries, B. De (2011) *Maastricht en D'n Observant. Over de waardering van ENCI's storchheuvel als landschapselement (1939-2011)*. Bachelorscriptie Cultuurwetenschappen, Maastricht University

Want, W. van der (2010) *Evenwichtsstrijd op de Belgisch-Nederlandse grens: De Belgisch-Nederlandse Wetenschappelijke Commissie ter bescherming van de Sint-Pietersberg (1947-1994)*. Bachelorscriptie Cultuurwetenschappen Maastricht University

Windt, H. J. van der (1995) *En dan: wat is natuur nog in dit land? : natuurbescherming in Nederland 1880-1990*. Amsterdam: Boom

Vertser, W. (ca. 1925) *Zuid-Limburgsche legenden en verhalen*. Breda: J. van Oirschot
brochure "De St. Pietersberg en de exploitatie van mergelgroeven" gericht aan de congressisten der Maatschappij van Nijverheid en Handel, 27-06-1924)

Voor een korte bio van Ravesteyn zie:

<http://www.democratieindebat.com/9353000/1/j9vvix9mux4zwnu/vg09ll5ncby6?v=1&ctx=vix9mux47uur>)

Over ir. H. A. H. De Ronde zie

<http://www.oudsintpieter.com/Universiteit/Bachelor%20Thesis%20Judith%20Claessen.pdf>)

Krantenartikelen:

Limburger Koerier - (in chronologische volgorde:)

n.b. (1921, 25 april) De mergelgroeven. p.

de Steen (1921, 2 augustus) Nederlands oudste Bewoners. Een Belangrijke vondst in Zuid-Limburg. p.2

n.b. (1922, 14 juni) Verdwijnd natuurschoon. p. 2.

n.b. (1922, 26 juli) Het behoud van den St. Pietersberg. p. 2.

- n.b. (1922, 15 september) Ontsiering van de St. Pietersberg. p. 2.
- n.b. (1923, 09 juni) De “Haagsche Post” over Zuid-Limburg. p. 7.
- n.b. (1923, 12 juni) Afgraving op den St. Pietersberg. p. 2.
- n.b. (1923, 19 juni) De Pietersberg. P. 2.
- n.b. (1923, 07 augustus) Afgraving St. Pietersberg. p. 2.
- n.b. (1923, 09 augustus) De Pietersberg bedreigd. p. 1.
- n.b. (1923, 15 september) Oprichting eener cementfabriek te Sint-Pieter. II.
- n.b. (1924, 12 maart) De Pietersberg. p. 1.
- n.b. (1924, 19 april) Vandalisme. p. 4.
- n.b. (1924, 29 april) De vernietiging van den St. Pietersberg. p.5.
- n.b. (1925, 12 mei) De bedreigde St. Pietersberg. Een request aan den Maastrichtschen Gemeenteraad. Een volkspetitionnement in voorbereiding. p. 2.
- Ronde, H. A. H. de (1925, 30 mei) ir. H. A. H. De Ronde P. 3.
- Waage, G. H. (1925, 09 juni) De bedreigde St. Pietersberg. Een antwoord aan i.r. de Ronde. P. 3.
- n.b. (1925, 10 juni) De afgravingen aan den St. Pietersberg. P. 3.
- n.b. (1927, 16 maart) De afgraving van den St. Pietersberg. Wettelijk verbod in uitzicht. Een Monumentenwet aanstaande. P. 1.
- n.b. (1928, 23 februari) De afgraving van den St. Pietersberg. P. 3.
- n.b. (1934, 12 januari) De St. Pietersberg. p. 2.
- Schaik, D. C. van (1934, 13 oktober) De onderaardsche gangen in den Sint Pietersberg. Een romantisch terrein afgesloten. p. 7.
- n.b. (1938, 06 juli) De toekomst van den St. Pietersberg. Het natuureservaat onzer stad. p. 5.
- overige kranten:
- Limburgs Dagblad* (1918, 16 november) St. Pieter. De kalkmergel-exploitatie
- De tribune* (1917, 13 oktober) Mergelkoorts en natuurschoon
- Nieuwsblad van Friesland* (27-02-1917) De mergelkoorts in Limburg
- Algemeen Handelsblad* (20-03-1917) Geologisch Mijnbouwkundig Genootschap. Geologische sectie. p. 6

Algemeen Handelsblad (07-03-1917) De “Mergelkoorts” in Zuid-Limburg, Amsterdam, p. 5

Bergarchief ENCI

Brievenboek 1924-1925, 7 oktober – 25 november

Doos: Stofhinder Klachten (dir. dossiers) *Maastricht, den januari 1930, blad 3*

Doos: Stofhinder 1925 – 1938, pak: stofverspreiding 1925 – 1938, *verslag van de commissie tot onderzoek inzake den hinder van vliegstoffen en rookgassen der fabriek de “ENCI” te Maastricht.*

Doos: Stofhinder 1925 – 1938, pak: stofverspreiding 1925 – 1938, *I. Verloop stofkwestie Rosier – ENCI*

Doos: Stofhinder Klachten (dir. dossiers). dossier Rosier: brief *Maastricht, 2 februari 1926*; brief *Maastricht, den 24 april 1935*;

Doos: Stofhinder 1925 – 1938, pak: stofverspreiding 1925 – 1938, *brief 3 december 1934*